

AZ EGYETEMI KÖNYVTÁR A KAPITALIZMUS KIBONTAKOZÁSA KORÁBAN*

VÉRTESEY MIKLÓS

Az Egyetemi Könyvtár jellegénél fogva elsősorban az egyetem könyvtára, és ez volt a múltban is. Elsőrendű feladata, hogy az egyetem tanárait ellássa az oktatás és továbbképzésük szempontjából fontos szakirodalommal, hallgatóit pedig a tanuláshoz szükséges könyvekkel. Mint a legbővebb külföldi anyaggal rendelkező gyűjtemény mindig szívesen látta az itt kutatni akaró, az egyetem kötelékébe nem tartozó tudósokat is. Egyébként ez a két feladat sok vonatkozásban egybeolvad, hiszen a professzorok és a nem professzor kutatók könyvigényei nem sokban különböznek egymástól. Ezt a kettős funkciót később az 1875-ben elfogadott szervezeti szabályzat 1. §-a a következőképp határozta meg: „*A budapesti kir. m. egyetemi könyvtár elsősorban ugyan az egyetem tanárainak és az egyetemi hallgatók használatára van szánva, azonban mint országos egyetemi intézet egyszersmind más, az egyetemhez nem tartozó olvasók előtt is nyitva áll.*”

Az intézmény hosszú ideig egyetlen nagy állami könyvtárunk volt, kötelezpéldányt élvezett, és ezért teljesítette, vagy legalább igyekezett teljesíteni mindazokat a köteleseket, amelyek egy nemzeti könyvtárra hárulnak. Gyűjtötte a Magyarországon megjelent könyveket, a felettes hatóságoknak szakvéleményeket adott, és ellátta az esetenként jelentkező központi jellegű feladatokat. Utóbbiak sorában a legjelentősebb és leghuzamosabb ideig tartó munka a Mária Terézia és II. József által államossított kolostorok könyvanyagának szétosztása volt.

Sokan szerették volna, ha ezekhez még egy negyedik funkció csatlakozik. Pest-Budán nem működött egyetlen olyan állami vagy városi könyvtár sem, amelyik a főváros lakóinak közművelődési igényeit kielégítette volna. Az Egyetemi Könyvtár azonban az adott helyzetben erre nem vállalkozhatott, szűkös dotációja nem tette lehetővé ilyen irányú könyvek nagyobb számmal való beszerzését. A közművelődési feladatot egyébként az 1875. évi ügyviteli utasítás nyíltan elutasította. Úgy intézke-

* Tanulmányom megírásában nehézséget jelentett az a tény, hogy az Egyetemi Könyvtár két felettes hatóságának, az egyetemnek, valamint a vallás és közoktatásügyi minisztériumnak az irattára megsemmisült. Így a könyvtár belső ügyeivel kapcsolatban két forrásra vagyunk utalva: a) a könyvtár saját irattárára. Jelölése a jegyzetekben: EK. b) Az igazgatók évi jelentéseire. Ezek folyamatosan nyomtatásban jelentek meg az évi gyarapodási jegyzékek elején. Címük: A budapesti Királyi Magyar Tudomány Egyetem Könyvtárának címjegyzéke. II–XXV. kötet. Bp., 1878–1901. A II. kötet az 1877. évi gyarapodást és az 1877. évről szóló jelentést tartalmazza, a XXV. kötet ugyan-
ezt 1900-ról. Jelölése a jegyzetekben: Jelentés az ... évről.

dett, hogy „regények, színművek s más mulattató könyvek csak bebizonyított tudományos célból adhatók ki.”¹

Az alábbiakban azt vizsgáljuk, hogy a könyvtár ezeket a feladatokat a kapitalizmus magyarországi kibontakozásának idején hogyan tudta ellátni, mit tett minél jobb megvalósításuk érdekében.

I.

A KIEGYEZÉS ÉS A MAGYAR TUDOMÁNYOS ÉLET

Az abszolutizmus korában a bécsi kormánynak nem állt érdekében, hogy a magyar művelődésért, s ezen belül a könyvtárügyért jelentős áldozatot hozzon. A rendelkezésre álló bevételek amúgyis korlátoltak voltak, túlnyomó részüket elnyelték a hadügyi és rendőri kiadások.

Egészítsük ki a mondottakat azzal, hogy a kiegyezés előtti magyar kapitalizmusnak sem állt érdekében az iskoláztatásnak, a magasabb műveltséget megszerzők számának, s ezzel együtt a könyvtárügynek jelentősebb fejlesztése. Csak kevés olyan ipari és mezőgazdasági munkásra volt szükség, akik az elemi iskola negyedik osztályánál magasabb képzettséggel rendelkeztek, az állami és magántisztviselők száma pedig meglehetősen alacsony szinten mozgott. Ezért tengődött az Egyetemi Könyvtár évtizedekig a szó legszorosabb értelmében dűledező épületben, ezért zsúfolódtak össze könyvei egymás mögött hármassorokban a raktári polcokon.

Az 1867-es kiegyezés lényeges fordulatot jelentett az ország életében, a jobbágyfelszabadítással kezdődő kapitalizálódás üteme csak ekkor gyorsult meg. Hat év alatt, 1867-től az 1873-as világválságig a bankok, földhitelintézetek száma 88-ról 693-ra nőtt, tőkájük pedig 66 millió forintról 286 millióra. A széntermelés duplájára, a vasbányászat produktuma két és félszeresére emelkedett. Újonnan alapított vagy kibővített gyárak egész sora kezdett gyors egymásutánban működni. Ennek során például Budapest Európa első malomvárosa lett. A birtokos osztály megtartotta ausztriai terményértékesítési lehetőségeit, s ennek következtében fokozódott a nagybirtok tőkés árútermelése. Mindezek függvényeként az állam adóbevétele magasabb, teherbírása nagyobb lett, vállalkozhatott költségesebb beruházásokra.

Az 1868-as népoktatási törvény kötelezővé tette az elemi iskola elvégzését. Igaz, hogy előírásait csak késve és sok tekintetben hiányosan hajtották végre, mégis sokat lendített az általános műveltségen. Például 1870-ben a főváros felnőtt lakosságának 27,8%-a nem tudott írni, olvasni; két évtizeddel később ez a szám 10%-ra csökkent.

A kiegyezés után egyre több képzetesebb szakmunkást igényelt az ipar; az állami, megyei, városi tisztviselők száma megsokszorozódott; a gyárakban mérnökökre, technikusokra volt szükség, a pénzügyintézetekben, kereskedelmi vállalatoknál tisztviselőkre, a bíróságokon jogvégzett ügyvédekre, bírákra.

Mindez magával hozta a tanítóképzők, polgári iskolák, gimnáziumok számának

¹ Ügyviteli utasítás a budapesti Kir. M. Tudomány-egyetem Könyvtára számára, Bp., 1875. 27. § 9. l.

szaporítását, s ide tanárok kellettek. Mind többen iratkoztak be az egyetemre, bár itt erősen hibáztatható, hogy a medikusok száma átmeneti emelkedés után az eredeti szintre csökkent. A bölcsészek száma az iskolákéval arányosan nőtt, a jogászoké pedig egészségtelenül magasra duzzadt. Az őszi félévre beiratkozott hallgatók számát az alábbi táblázat mutatja.

	1866	1875	1886	1899
Hittudományi hallgató	kb. 80	73	94	89
Joghallgató	1121	1340	1770	3849
Orvostanhallgató	596	586	1195	591
Bölcsészhallgató	104	500	328	880
Gyógyszerészhallgató	89	122	206	137
összesen	1990	2621	3593	5546

Nagyobb lett a jogtudomány, irodalomtörténet, történelem, matematika, fizika, kémia és más tudományok kutatóinak a száma. A tudományos érdeklődés fejlődését igen jól érzékeltetik a periodikumok. A számtalan napilap, képeslap és rövidebb ideig élő szaklap mellett a kiegyezés körüli években egész sereg olyan folyóirat indult, amelyik évtizedekig rendszeresen megjelent, és részben még ma is megjelenik. Ilyen többek közt a *Jogtudományi Közlöny*, a *Századok*, az *Archeológiai Értesítő*, a *Természettudományi Közlöny*, a *Földtani Közlöny*, a *Nyelvőr*, a *Földrajzi Közlöny*, a *Magyar Igazságügy* és a könyvtárosok lapja, a *Magyar Könyvszemle*.

Ez a fejlődés korszerű vagy legalább korszerűbb könyvtárakat követelt, és egyúttal biztosította – korlátolt mértékben ugyan – a fejlesztéshez szükséges anyagiakat. Ezért hozott a kiegyezés gyökeres változást az Egyetemi Könyvtár életében, bár a közvetlen hatás közel egy évtizedes késéssel következett be. Az 1867 és 1875 közti időszak a könyvtár új korszakának csak előtörténete, egy új könyvtári épületért folytatott küzdelem ideje. Enélkül ugyanis az olvasók számának növelése és megfelelő kiszolgálása, az újonnan beszerzett könyveknek – és tegyük rögtön hozzá, hogy a régi állomány jelentős részének is – legalább féligmeddig tűrhető elhelyezése, az új munkatársak számára szükséges dolgozóhelyek biztosítása egyaránt megoldhatatlan feladatot jelentett.²

TUDOMÁNYOS KÖNYVTÁRAINK A KIEGYEZÉS IDEJÉN

Az 1867 utáni években Pesten három nagyobb könyvtár működött, a Nemzeti Múzeumé, a Magyar Tudományos Akadémiáé és az egyetemé. A Múzeumi Könyvtár szép anyaggal rendelkezett, de ez túlnyomóan magyar vonatkozású volt, és

² A könyvtár történetének 1875-ig terjedő szakaszát 1.: Tóth András: Az Egyetemi Könyvtár és a magyar tudományos élet 1849–1876. = Tanulmányok Budapest múltjából. XII. köt. Bp., 1957. 459–493. l. Klny.-ban is.

kevés benne az új könyv. Az olvasók még ehhez is alig juthattak hozzá. 1869-ben bezárták, szakok szerint újra rendezték, katalogizálták, és ez a munka majdnem hét esztendeig tartott! 1875-ben ismét megnyílt, a közönség azonban csak délelőtt látogathatta 9-től 1-ig. A személyzet létszáma alacsony volt, eleinte három fő (két tisztviselő és egy szolgáló), s ezt 1871-ben egy, 1875-ben pedig két fővel bővítették. Otthoni használatra nem adtak ki könyvet.

A Múzeum könyvtárát Széchényi Ferenc nemzeti könyvtárnak szánta, alapító levelével kötelességévé tette mindazon nyomtatvány gyűjtését és megőrzését, amelyek Magyarországot tartalmilag vagy alakilag, közvetlenül vagy közvetve érintik. Ez a feladat tehát a XIX. század közepétől nem terhelte az Egyetemi Könyvtárt, a kiegyezés után hangsúlyozottan nem, mert 1867-től kezdve megszűnt a kötelempéldányokra való joga.

Az Akadémia könyvtára mostani helyén 1867-ben nyílt meg hetven személyes olvasóteremmel. Alapítólevele szerint nyilvános könyvtárnak kellett volna lennie, a gyakorlatban túlnyomórészt csak az akadémikusok igényeit elégítette ki. A nagyközönség részére hetenkint öt nap állt nyitva 10-től 1-ig. 1875-ben új rendet vezettek be: délelőtt csak akadémikusok olvashattak, mások pedig délután 3-tól 7-ig. Az olvasók egyszerre egynél több könyvet nem kaphattak kézbe. Kölcsönözni csak akadémikusoknak és egyetemi tanároknak lehetett.³

Vidéken a legjobb és legtöbbet használt gyűjtemény az Erdélyi Múzeum Egyesület 1859-ben alapított kolozsvári könyvtára volt. Mellette nagyobbára egyházi könyvtárak említhetők, mint az esztergomi, kalocsai, egri érseki, a pécsi, székesfehérvári stb. püspöki, a zirci cisztercita, a jászói premontrei, a pannonhalmi bencés gyűjtemények, a sárospataki, debreceni, pápai református főiskolák, a pozsonyi evangélikus liceum könyvtárai. Ezek azonban egyrészt vidéki voltak, másrészt anyaguk túlnyomóan teológiai jellege miatt csak igen korlátozottan tudták kielégíteni az olvasási szükségleteket. Komoly szakkönyvtárak a hatvanas évek végén ugyancsak hiányoztak.

Feltétlenül szükségesnek mutatkozott egy nagyobb, a külföldi irodalmat is rendszeresen gyűjtő tudományos könyvtár létesítése, illetve valamelyik meglévő könyvtár ilyenné fejlesztése. Ismételten felmerült olyan terv, hogy a három nagy fővárosi könyvtárt valamilyen módon egyesítsék, s így alapítsanak egy modern nagykönyvtárt. A kultuszminisztérium első lépésként összehívta a három intézmény vezetőségét, hogy beszerzési tervüket igyekezzenek összhangba hozni. Az értekezletnek azonban nem lett folytatása. Szász Károly 1871-ben a Pesti Naplóba írt cikket *Köz-könyvtáraink, s az egy országos könyvtár* címmel.⁴ Ebben javasolja, hogy nevezzenek ki egy országos könyvtári főigazgatót, aki a három könyvtár igazgatójával kollégiumot alkotna. A beszerzésre fordítható összeg közös legyen – javasolta Szász – a felosztási arányt évenként vagy hosszabb időre a vallás és közoktatásügyi miniszter határozná meg. Az egyes könyvtárak az összeg negyede fölött szabadon rendelkeznének, háromnegyedének hovatfordítása felől közösen döntenének.

³ A Magyar Tudományos Akadémia könyvtára. 1826–1961. Bp., 1963.

⁴ Klny.-ban is megjelent. Bp., 1871.

Az elgondolásból semmi sem lett. Valóra váltását az egyes intézmények felettes szerveinek féltékenysége nyilván még akkor is megakadályozta volna, ha egyáltalán komoly tárgyalásra került volna sor. De még ez sem történt meg!

AZ EGYETEMI KÖNYVTÁR ÚJ OTTHONA

Ilyen körülmények közt a minisztérium az Egyetemi Könyvtár fejlesztése mellett döntött. Leginkább itt volt található – bár sok tekintetben igen hiányosan – olyan alapállomány, amelyet lehetett és amelyet érdemes volt tovább gyarapítani. Ezt a könyvtárt látogatta egyedül komoly olvasógárda. A látogatók száma 1867-ben 30 208, 1868-ban 34 950, 1870-ben 28 297 és 1872-ben 14 766 volt. A fejlesztésnek, a „minőségi” változásnak első feltétele egy új épület volt, hiszen az olvasók számának 1868-tól 1872-ig tartó csökkenését teljes egészében a túlszűfolt, rosszul szellőztethető, az egészségre kimondottan ártalmas olvasótermi viszonyok okozták. Az építés „*sürgős, sőt halaszthatatlan voltát*” az országgyűlés is elismerte az 1873. évi XXI. tc.-ben, és megszavazta a szükséges költségeket, 538 862 Ft. 53 krajcárt.

A hely adva volt a régi épület közvetlen szomszédságában, a Reáltanoda utca és a Barátok tere (ma Károlyi Mihály utca) által határolt sarkon, azon a telken, amelyet a ferencrenddel folytatott hosszú harc utáni, 1872 május 26-án kötött meg egyezés az egyetemnek juttatott.⁵

Magyarországon az Egyetemi Könyvtaré az első, kimondottan könyvtári célra készült épület. Tervezését Skalnitzky Antalra bízta, s ő bevonta a munkába sógorát, ifj. Koch Henriket. Skalnitzky tervei alapján sok köz- és magánépület készült, többek közt a fővárosban az Oktogon (ma November 7. tér) négy sarokháza, a főposta, a Nemzeti Színház bérháza, vidéken a debreceni és székesfehérvári színház. Korai halála – 1878-ban hunyt el 42 éves korában – akadályozta meg abban, hogy a kor legkiválóbb építészei közé kerüljön.

Az eklektikus, neoreneszánsz stílusban tervezett könyvtáráépület nem tartozik a sikerült alkotásai közé. A Károlyi Mihály utca felőli homlokzatot zavarossá teszik az oszlopok és a velük nem harmonizáló saroktorony-kupola. A Reáltanoda utcai hosszán elnyúló homlokzat igen szép, ezt azonban – sajnos – az utca keskeny volta miatt alig lehet áttekinteni, és gyönyörködni nemes vonalaiban.

Mindkét homlokzatot sgraffitók díszítik – Than Mór alkotásai – a sarokkupolára Lotz Károly rajzai nyomán készült, az egyetem négy karát szimbolizáló szobrok kerültek. Ez utóbbiakat az időjárás viszontagságait nem álló mészkőből készítették. Hamar pusztulásnak indultak, a huszas évek elején el kellett őket távolítani. Azóta sem pótolták.

A tervezésnél a szükséglet mellett még egy kívánság érvényesült. „*Az épületnél nem szabad feledni – írta Trefort Ágost kultuszminiszter az építkezésről szóló végjelentésében –, hogy nemcsak a 200 000 kötetet már is meghaladó, és évről évre nagyobbodó könyvkészlet befogadására van hivatva, hanem arra is, hogy az egyetem tanári karának, a főváros értelmiségének, főképp pedig a nagy számmal egybeseregülő*

⁵ Tóth András: Küzdelem a budapesti Egyetemi Könyvtár új épülete körül. = MKSz. 1955. 69. l.

I. Az épület külső képe

egyetemi polgárságnak a benne felhalmozott kincsek minél célszerűbb használatára alkalmat, s módot nyújtson ... Minthogy az épület rendeltetése már külsejében is kifejezendő volt, s azért más művelt országok példájára az épület külalakját és díszítését is emlékszerűvé kell tenni, még ha ez által az eredetileg előírányzott összeg némi meghaladása sem vált volna mellőzhetővé.”⁶

Trefort szavaiból világosan kitűnik, hogy az építkezés célja az olvasók szükségletének kielégítése mellett az volt, hogy a gazdagodó, önállóodott magyar állam egy olyan palotát emeljen, amivel büszkélkedni lehet, amit az idegenek is megcsodálhatnak. Sajnos, a belső tervezésnél és berendezésnél ezt a másodlagos célt fontosabbnak tartották az elsődlegesnél, a könyvtárépítés barokk hagyományai érvényesültek, a monumentális, látványos elemek győztek a praktikusság és célszerűség felett. A tervezés alapjául nem a könyvtári feladatok minél tökéletesebb támogatása szolgált, s így ez eleve elhibázott volt. Tegyük azonban hozzá Skalnitzky mentségére, hogy ebben a korban Európaszerte hasonló elgondolás uralkodott, külföldön sem talált volna megfelelő mintát, minden fontos részletével a könyvtári funkciót szolgáló épületet.

A belépő olvasót hatalmas méretű előcsarnok fogadja, két szépen tagolt oszlopsorral. Falait a homlokzathoz hasonlóan sgraffito borítja, tehát olyan időtálló technikával készített díszítés, amit belső dekorációra a legritkábban szoktak alkalmazni. A nagy tér azonban kihasználatlan, feleslegesen nagy területet foglal el. Igen sikerült, ünnepélyes hatást kelt az emeletre felvezető, márványtáblákkal ékesített díszlépcsőház is.

A Károlyi Mihály utca felőli traktus legnagyobb részét a 228 m² alapterületű olvasóterem foglalja el. Üvegtető, felső világítása van, falain és mennyezetén a tudományok és művészetek allegorikus alakjai – Lotz Károly freskói – láthatók. Hosszú asztalai mellett 132 olvasó foglalhatott helyet. Magassága 15,1 méter, ezért fűtése, világítása költséges, légtere feleslegesen nagy. Galériával ellátott falain polcok sorakoznak, s ezeken 10–12 000 kötetes kézikönyvtár helyezhető el. Az épület kényelmes használatát korai kezdeményezésként központi fűtés és 164 gázlámpa szolgálta.

A közönség részére szolgáló helyiségeknél még érthető a monumentalitás. De a csak raktárkezelők által felkereshető raktárakat is a barokk teremkönyvtárak mintájára tervezték, figyelmen kívül hagyva Toldy Ferenc modern könyvtárépítési elgondolásait. Ő már 1846-ban termék helyett raktárszobákat kívánt, ahol sokkal jobb a térfogatkihasználás, és ahol a szegény raktárkezelőknek nem kell állandóan létrákon mászkálni a magasán elhelyezett könyvek kikeresésekor és visszarakásakor. „Minden nem hiú könyvtárnok ..., ki a használhatóságot, a kezelés könnyűségét, s mi életkérdés, a könyvek fentartását nézi, a szobarendszert pártolja” – írta „Könyvtárépítés” című javaslatában.⁷ A hét méter magas termék belsejét galéria övezte, falain díszes, de a könyvek magassága szerint nem állítható fémállványok sorakoztak. A szűk Reáltanoda utca felé nyíló raktárak nappal is sötétek voltak, lámpa

⁶ A Vallás- és Közoktatásügyi M. Királyi Miniszternek végjelentése a budapesti M. Királyi Tudományos Egyetem könyvtárának, élettani intézetének és a központi épület egyik szárnyának fölépítéséről. Bp., 1878. 6–7. l.

⁷ Idézi Tóth A.: Küzdelem ... c. tanulmányában. = MKSz. 1955. 45. l.

2. Az előcsarnok

pedig nem volt bennük! A villanyt takarékoságból nem vezették be az épületbe; az olvasóteremben, dolgozóhelyiségekben, előcsarnokban használt gázvilágítást viszont tűzveszélyesnek tartották a raktárakban. Nem gondoltak arra, hogy a raktárkezelők által kényszerűségből gyújtott gyertyák könnyebben okozhattak volna helyrehozhatatlan kárt.

A takarékoság más vonalon is érvényesült. Az építkezésnél ugyanis számoltak a későbbi gyarapodással, erre a célra helyet tartalékoltak, viszont ezt szerették volna addig is hasznosítani. Ezért a második emeletet nem állványozták be, hanem az 1872-ben felállított mintagimnáziumnak, a középiskolai tanárképző intézet gyakorló iskolájának engedték át ideiglenes használatra.

Az épületben több szolgálati lakást rendeztek be. Az igazgató a második emeleten kapott tíz helyiséget. A rendkívül nagy és rendkívül célszerűtlen lakás két részét egy 17 méter hosszú széles folyosó kötötte össze! A két ór négy-négy szobás lakása az udvari rész földszintjén és félemeletén volt elhelyezve, a kapusé a bejárat mellett. A két raktárosnak és a fűtőnek a nedves és ezért könyvraktárnak alkalmatlan pincében adtak egy-egy szobát és konyhát. Budapest tanácsa ezeket a nedves és sötét helyiségeket először orvosrendészeti szempontból lakhatatlanoknak nyilvánította,⁸ 1876 június 24-én hosszas utánjárásra mégis megadta a lakhatási engedélyt, de megállapította, hogy ilyen tervezés mellett egy magánfél bírságot kapott volna.⁹

A költözés¹⁰ után az ünnepélyes megnyitás 1876 március 26-án történt meg Trefort Ágost kultuszminiszter, több más miniszter és képviselő, valamint sok egyetemi tanár jelenlétében. Tekintettel arra, hogy az építkezéssel egyidőben fel-emelték a dotációt, és növelték az alkalmazottak számát, ettől a naptól kezdve mód nyílt arra, hogy a könyvtár a kapitalista fejlődéssel járó megnövekedett oktatási és kutatási igényeket kielégíthesse.

II.

SZINNYEI JÓZSEF

A tágas könyvtárépület megváltozott raktári rendet, a sokasodó könyvállomány és a növekvő feladatok használhatóbb katalógusokat, a nagy olvasóterem kibővített kézikönyvtárt követelt. A rendezés alapelveinek megállapítása elsősorban az igazgatónak lett volna a feladata. Az a férfi, aki a régi tarthatatlan viszonyok megszüntetéséért a legtöbbet harcolt, Toldy Ferenc igazgató, a könyvtárügy kiváló szakértője, ekkor már nem élt. Utóda, Horvát Árpád olyan raktározási rendet akart meghonosítani, amit csak a könyvtár több évi bezárása mellett lehetett volna megvalósítani. A felettes hatóságok, az egyetem és a minisztérium, ehelyett Szinnyei József első ór ésszerűbb, könnyebben bevezethető és a hosszú zárást elkerülő javaslatait fogadták el. Őt bízták meg az olvasótermi kézikönyvtár kibővítésével, katalógizálásával és a katalógus nyomdába adásával. Emiatt Horvát megsértődött,

⁸ Rectori h. 1875/76–701. sz. Az akta az OL-ban elpusztult.

⁹ 7800/876–III. sz.

¹⁰ A költözést részletesen ismerteti *Szinnyei József és Horváth Árpád c. tanulmányom* = Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei. I. 1962. 97–104. l.

3. A lépcsőház

a rendezési munkában nem vett részt, igazgatói teendőit elhanyagolta, majd 1876 októberében lemondott. A minisztérium december 16-án kelt rendeletével felmentette őt állásából.¹¹

Szerencsésnek mondható, hogy ebben az időben az első őri állást Szinnyei töltötte be. Benne az ügyszeretet és a tehetség a szorgalommal találkozott. Személyében Toldy és társai után új könyvtárstípus jelent meg, olyan aki foglalkozik tudományos munkával, de munkaterülete nem az irodalomtörténet, nyelvészet vagy történelem, hanem a könyvtárosi hivatással szorosan összefüggő könyvtár- és bibliográfia.

Mint naplójából és leveleiből tudjuk, a könyvekkel való foglalkozás szeretete és a bibliográfusi érzék fiatal kora óta benne élt.¹² Az 1845–46. tanévben beiratkozott a pesti egyetemre, majd a győri akadémián folytatta tanulmányait, de a szabadságharc miatt nem tudta befejezni. Beállt először nemzetőrnek, azután honvédek, és Komárom feladása után főhadnagyként szerelt le. Később állást vállalt egy biztosító társaságnál, közben pedig szinte készült a bibliográfusi pályára. 1860-tól gyűjtötte rendszeresen a különböző könyvészeti adatokat, és 1869-ben, mikor Pestre költözött, már félmillióra rugott céduláinak száma.

1871-ben került az Egyetemi Könyvtárba. Itt hivatali munkájának rendkívül lelkiismeretes elvégzése mellett folytatta a folyóiratok és könyvek kicédulázását. Ennek anyagából adta közzé a *Hazai és külföldi folyóiratok magyar tudományos repertoriumának* három kötetét (1874–85), a *Természettudományi és matematikai könyvészetet*, több más repertoriumot, és összeállította a röviden csak Szinnyeinek nevezett *Magyar írók élete és munkái* 14 kötetét, minden magyar könyvtáros, bibliográfus és kutató nélkülözhetetlen segédeszközét.

Tegyük hozzá a mondottakhoz, hogy nyelvismerete igen széleskörű volt, anyanyelvén kívül tudott latinul, németül, franciául, angolul, olaszul és spanyolul.

Mindez azt bizonyítja, hogy Szinnyei lett volna Horvát legméltóbb utóda az igazgatói tisztségben. Sajnos, egyetemi végzettsége hiányzott, s emiatt nem nevezhették ki egy *egyetemi* könyvtár igazgatójává. Csak az igazgatói teendők ellátásával bízták meg, bár ez az ideiglenesség közel két évig tartott. Így a költözéstől kezdve 1878 végéig ő volt a könyvtár tulajdonképpeni irányítója. Igen nagy része van abban, hogy a rendezési munkák fennakadás nélkül megindulhattak, és gyors ütemben folytatódhattak.

SZILÁGYI SÁNDOR

A minisztérium sokáig keresett olyan személyt, aki az igazgatói állás betöltéséhez szükséges tudással rendelkezik, s emellett kellő tekintéllyel tudja képviselni a könyvtár érdekeit. Ilyen *könyvtárost* nem talált, s ezért választása egy országos hírű tudósra esett, a kultuszminisztériumban dolgozó Szilágyi Sándorra.

A kinevezés nem történt simán, az egyetem tanárai közül többen tiltakoztak ellene. Nem könyvtárosi gyakorlatának hiányát vagy tudását kifogásolták, hanem azt, hogy a katolikus alapítású, katolikus teológiai karral rendelkező, és részben

¹¹ A részleteket l. ugyanott.

¹² Kozocsa Sándor: Adatok id. Szinnyei József életéhez = MKSz. 1964. 66–70. l.

a katolikus eredetű tanulmányi és egyetemi alapból fenntartott egyetem könyvtárának igazgatójává reformátust nevezzenek ki. Ennek a nehézségnek az elsimitására igen sokat tett az esztergomi prímási udvarnál nagy megbecsülésben álló Fraknói Vilmos történetíró, múzeumi könyvtáros, aki 1878-ban nagyváradi kanonok lett. Jelentős részben neki köszönhető, hogy Szilágyi megkapta kinevezését, és 1878 október 24-én elfoglalhatta új állását.

Szilágyi irodalmi pályáját fordításokkal, novellákkal és politikai cikkekkel kezdte. Világos után elsőnek adott közre a szabadságharc vezetőiről szóló jellemzéseket és rajzokat. 1850-ben és 51-ben hatszor próbálkozott folyóirat- és antológiászerkesztéssel, az önkényuralom azonban valamennyit betiltotta. 1852-től 1867-ig Nagykovácsoson tanított. Ebben az időben fordult érdeklődése véglegesen a történetírás felé. Szorosabb kutatási területe eleinte a török hódoltság kora volt, később Erdély története. Fáradhatatlan szorgalmára jellemző, hogy ezernél több kisebb-nagyobb tanulmánya, valamint száznál több eredeti munkája és forráskiadványa jelent meg. Történettudományunk Szilágyinak nemcsak mint írónak köszönhet rendkívül sokat, hanem mint lelkes és eredményes szervezőnek is. Ő szerkesztette 1875-től haláláig a *Századokat*, 1878-tól a *Történelmi Tárat*, ő indította meg 1889-ben a *Magyar Történelmi Életrajzok* sorozatát, és ő volt a tíz kötetes milleniumi magyar történelem szerkesztője. Ezen túlmenően „*az volt a törekvése, hogy a történetírói pálya újoncait magához vonzza, ... gyakorlatilag beavassa a levéltári kutatás, a kiadás, a feldolgozás és a szerkesztés titkaiba; a legszerényebb funkciótól a nagyobb feladatokig emelte fel őket*”.¹³

Ez érthetővé teszi azt, hogy kinevezése – ha nem is volt könyvtáros – hasznosnak bizonyult. Mint tudós jól ismerte a kutatók igényeit, és minden erejével arra törekedett, hogy ezeket a könyvtár ki tudja elégíteni. Mint történelmi források kiadója, jól értett a bibliográfiákhoz, írástörténethez. Mint szervező, a különböző munkaterületek közt célszerűen be tudta osztani a rendelkezésre álló munkaerőket. Mint a fiatalság támogatója teljes megértéssel viseltetett az egyetemi hallgatók tanulmányi igényeivel szemben. Szorgalmával hamarosan minden tekintetben elsőrangú könyvtári szakemberré képezte ki magát. Személye a függetlenségi gondolat ismert nevű képviselőjeként a legalkalmasabb volt arra, hogy az egyetem Habsburg-párti és klerikális gondolkozású professzoraival szemben a haladás gondolatát képviselje.

Tudományos munkáját igazgatói kinevezése után sem hanyagolta el, mégis a tulajdonképpeni vezetői teendők mellett tevékeny részt vállalt a mindennapi könyvtári munkában. A beszerzéssel járó feladatokat – jegyzékkészítés a javasolt könyvekről, a beérkezett könyvek naplózása, a számlák utalványozása – az 1881. évi könyvtári szabályzat 3. és 5. §-a változatlanul az igazgató kötelességévé tette, és Szilágyi kötelességének mindig megfelelt. Például egy 1887-ben írt levelében az egyetemi tanácstól haladékokat kért egy megbízás teljesítésére, mert – mint írta – „*én most teljes erővel a Bászeli és Wenzel-féle könyvtárak felvételén dolgozom*”.¹⁴

Beosztottjaihoz való viszonya – amennyire erre a régi aktákból, s egyéb írások-

¹³ Fraknói Vilmos: Szilágyi Sándor emlékezete. Akadémiai emlékbeszéd. XI. köt. 4. sz. Bp. 1902. 38. l.

¹⁴ EK. 91–1887.

ból következtetni lehet – jó volt. Tudásukat, szakismeretüket mindig elismerte, megbecsülte, és – különösen az első időkben – gyakran fordult hozzájuk tanácsért. Beszédes bizonyosságai ennek a „tanácskozmányi ülések”, ahol az igazgató és a tisztviselők közösen beszéltek meg a felmerült kérdéseket, határozatokat hoztak ezek megoldására, és egyúttal kijelölték a végrehajtásukért felelős személyt.

Ezeket az üléseket eleinte gyakrabban tartották, és napirendjükön kisebb fontosságú ügyek is helyet kaptak. 1880 után csak a jelentősebb ügyeket tárgyalták meg, vagy csak ilyenekről készült jegyzőkönyv. Az 1878. november 14-i ülésen vitatták meg például az olvasóterem szellőztetését és nyitvatartásának idejét, a külföldi disszertációk elhelyezését és szakozását, határozatot hoztak, hogy a gyakrabban keresett hiányzó vagy csonka művekről jegyzéket készítenek, és hogy a jövőben öt könyvkereskedőtől fognak rendszeresen vásárolni. Az 1879. március 15-i megbeszélés döntött a bibliográfiai segédkönyvtár külön megjelöléséről, a leghasználtabb segédkönyvek két példányban történő beszerzéséről, külön szótárgyűjtemény felállításáról és a késedelmes kölcsönzők elleni reklamálási akcióról.¹⁵

Az első tanácskozáson minden javaslat az igazgatótól származott, később a javaslatok többségét a többi tisztviselő tette.

ŐRÖK, TISZTEK, NAPIDÍJASOK, RAKTÁROSOK

A tisztviselői státus 1875 után az igazgatón kívül két őrből és három (később négy) tisztből állott. A két kategória közt – eltérően az előző korszakoktól – nem volt szigorú elkülönülés, állásüresedés esetén majdnem mindig az egyik tisztet nevezték ki őrnak.

Hazánkban a rendszeres könyvtárosképzést a népi demokrácia honosította meg, de a tudományos könyvtárakban régebben is megkövetelték a szakmai és az általános műveltségi ismereteket, legalább egy évi gyakorlatot és az egyetemi végzettséget. Utóbbtól azonban kivételes esetekben eltekintettek, példa reá Szinyei.

Az Egyetemi Könyvtárnál 1874-ben a kinevezésre pályázó könyvtárosok számára szakvizsgát rendszeresítettek. Tárgyai a következők voltak: *a)* könyvészet, *b)* könyvtártan, s ennek keretében melléktárgyként a paleográfia valamint az oklevéltan elemei, *c)* az egyetemes és a magyar irodalomtörténetnek a könyvtári szolgálat szempontjából fontos része, *d)* két vagy három részletes címfelvétel. Az utolsó pont kivételével a vizsga szóbeli volt, jelöltenként fél-félórás időtartammal. Ennél kevesebb tárgyból állt a kezelőtiszti vizsga, itt ugyanis csak oklevéltant, írástörténetet és irodalomtörténetet kérdeztek, a könyvtártanból pedig a gyakorlati részeket. Ennek letétele a harmadik tiszt állás betöltésére jogosított fel. A jelölteknek ezenkívül bizonyosságot kellett tenni a latin, görög és német nyelvben való jártasságról.¹⁶

Ez a vizsga és az a körülmény, hogy az igazgatók – korábban Toldy Ferenc, 1878-tól Szilágyi – szigorúan megvizsgálták a jelentkezők rátermettségét, jó képes-

¹⁵ A tanácskozmányi ülések jegyzőkönyvei a könyvtár irattárában.

¹⁶ Egy ilyen vizsgáról bővebben: Vértessy Miklós: Könyvtáros vizsga 60 évvel ezelőtt. = A Könyvtáros. 1958. 574. 1.

ségű, alapos képzettségű és a könyvtári kérdések iránt érdeklődő tisztviselői közösséget eredményezett.

A költözés idején az első őr állást Szinnyei töltötte be, a másodikat Márki József. Utóbbi 1856 óta dolgozott a könyvtárban, eleinte mint díjnok. Az őri kinevezést 1875-ben kapta meg, 1887-ben vonult nyugdíjba. Szorgalmas tisztviselő volt, bár Toldy Ferenc 1866-ban írt véleménye szerint „könyvtártani felkészültsége hiányát ... oly mértékben tüntette ki, miszerint hinni kell, hogy e téren fennálló nézetek és rendszerekről a sejtelemig sem emelkedett”.¹⁷ Ezt a véleményt mindenképp túlzottnak kell minősíteni. Márkinak versei, életképei, pedagógiai tanulmányai mellett több tankönyve, nevelésügyi módszertani könyve jelent meg és két bibliográfiát is összeállított: *Címmutató a m. kir. egyetem és Pest város könyvtárainak magyar, német, latin és francia nyelven írott államtani összes műveihez* (Buda, 1865–69) – *Szak- és betűrendes kalauz az összes magyar irodalom története, s könyvészetéhez* (Bp., 1878). A két utóbbi nem magasszínvonalú mű, de mégis mutatja írója szakmabeli érdeklődését, és azt, hogy fáradtságosan összeállított könyvészzel akarta megkönnyíteni az olvasók munkáját.

Máté Sándor, akit 1875-ben neveztek ki első tisztnek és 1889-ben első őrnök, a *Magyar Könyvszemlének* megalakulása óta munkatársa volt. Irodalmi működésének eredménye irodalomtörténeti és könyvtártani cikkeken kívül több önállóan megjelent füzet és egy jogi szakkönyv. Szakértelmét mutatja, hogy 1889-ben megbízták az igazságügyminisztérium könyvtárának rendezésével. Ő volt tudomásom szerint az egyetlen, aki Szilágyi iránt ellenszenvvel viseltetett. Ezt bizonyítja az 1898. évről szóló könyvtári jelentés, amelyet helyettes igazgatóként ő állított össze. Egyetlen szóval sem emlékezik meg az elhunyt igazgató érdemeiről, ehelyett azokat a „visszás intézkedéseket” bírálja, amelyekkel a minisztérium tisztviselői közül ide helyezett igazgató, Szilágyi Sándor meggátolta az 1875-ben megkezdett rendezés tervszerű folytatását.¹⁸ Ennek az ellenszenvnek az okát abban kell keresni, hogy a rendkívül becsúgyó Máté hivatali előmenetelét meglasztotta a könyvtári státusba nem tartozó Szilágyinak igazgatóvá való kinevezése.

Kudora Károly 1873-tól dolgozott a könyvtárban, eleinte díjnoki, 1875-től tiszti és 1889-től őri állásban. Nevéhez fűződik az első magyar nyelvű könyvtártannak a megjelenetése.¹⁹ Ebben azt hangoztatta, hogy a könyvtárakban csak azok végezhetnek jó munkát, akik alaposan elsajátították a könyvtártani ismereteket. 1884-ben sajtó alá rendezte az Egyetemi Könyvtár referenzműveket tartalmazó segédkönyvtárának 26 szakra tagolt címjegyzékét,²⁰ a századforduló után pedig a jog- és államtudományi irodalom tárgyszószerűen elrendezett könyvészetet.²¹ 1884

¹⁷ Toldy 1866. dec. 28-án kelt felterjesztése. Idézi Dümmerth Dezső: Kishivatalnokok az Egyetemi Könyvtár szolgálatában. = Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei. II. Bp., 1964. 148–149. l.

¹⁸ Jelentés az 1898. évről. Szilágyi érdemeit a következő évi jelentésben az új igazgató, Ferenczi Zoltán méltatja. Ugyane kötet közli Dézsi Lajos megemlékezését és Dedek Crescens Lajosnak a ravatalnál mondott beszédét.

¹⁹ Kudora Károly: Könyvtártan. Bp., 1893. Működéséről bővebben: Vértesy M.: Kudora Károly. = Könyvtáros. 1967. 400–402. l.

²⁰ Kudora Károly: A budapesti Kir. Magyar Tudomány Egyetem segédkönyvtárának címjegyzéke. Bp., 1884. Klny. az 1883. évi gyarapodási jegyzékből.

²¹ Kudora Károly: Jogi könyvtár. Bp., 1910.

és 1897 közt több fővárosi és vidéki könyvtár rendezését, katalogizálását irányította, köztük a késmárki evangélikus liceum 16 000 és a premontrei rend jászói 30 000 kötetes könyvtárát.

Litasy József 1875-től korai haláláig, 1881-ig könyvtártisztként dolgozott. Irodalmi munkásságot nem fejtett ki, de előző állásából – Jászberényben volt könyvkereskedő – magával hozta a könyvek alapos ismeretét.

A későbbi évekből a tisztek és ideiglenes alkalmazottak közül említjük meg Angyal Dávid, Barabás Sámuel, Dedek Crescens Lajos, Dézsi Lajos, Fejérpataky László és Szadeczky Lajos nevét, akiknek pályafutása az Egyetemi Könyvtárban kezdődött. Közülük csak ketten töltöttek itt hosszabb időt, Dézsi Lajos 1895-től 1906-ig, kolozsvári egyetemi tanári kinevezéséig és Dedek 1891-től 1913-ig, amikor esztergomi kanonok lett. A többiek a státus szűk volta miatt nem kaphatták meg az őket tudásuk, szakismeretük révén megillető anyagi ellenszolgáltatást. Ez volt az oka annak, hogy hosszabb-rövidebb szolgálat után otthagyták a könyvtárt és mást kellett helyettük alkalmazni, betanítani. Szilágyi jól ismerte helyzetüket, becsülte tudásukat, ezért maga is támogatta őket akkor, amikor jobban fizetett állásba mentek. Angyal Dávidról például így írt, amikor gimnáziumi tanárságra pályázott: *„Fiatalkorom közt alig van valaki, aki szorgalom, kritika, mélyre ható elemző tehetőség, éles ész tekintetében Angyal Dáviddal a versenyt kiállaná. Sajnáltni fogom esetleges megváltását intézetünkötől, de ami engem nem tarthat vissza, hogy esetleges előmenetelét hátráltassam”,* annál inkább, mert *„négy testvérenek eltartása nehezedik rá, oly teher, mely könyvtártisztzi fizetése mellett nem menti fel az élet mindennapi nyomorúságával való küzdelemtől”.²²*

A kinevezett tisztviselők egyedül nem tudták volna ellátni az egyre sokasodó könyvtárosi munkát. Ezért mellettük rosszul fizetett, nyugdíjra nem jogosult napidíjasokat, írkokokat, ideiglenes tiszteket alkalmaztak. Közük rendkívül használható munkaerőnek bizonyult Páldy Lajos és Egervári Potemkin Ödön, akik 1876-tól 1890-ig, illetve 1895-ig szolgálták a könyvtárt. Előrehaladottabb koruk miatt nem állt módjukban új pályát keresni, bár családjukkal együtt formálisan nyomorogtak az 1,50, majd később 1,75 forintra emelt napidíjuktól. Nélkülük a könyvtárrendezés, rekatalogizálás ideje igen hosszúvá nyúlt volna. Szilágyi különféle felterjesztéseiben állandóan *„hűséges és mindenekfelett ritka szorgalmú tisztviselő”*-ként emlegeti őket, és úgy jellemzi mindkettőt, mint aki *„a könyvtárrendezés minden ágában teljes tájékozást és gyakorlatot szerzett”,* aki *„minden rendelkezésére álló szabad idejét könyvtári munkákkal tölti el”.²³*

A könyveket a régi épületben a tisztek keresték ki, és rakták vissza. A költözés után ezt a feladatot – a takarítással együtt – két, később négy szolgának nevezett raktárkezelő végezte. Mellettük egy kapus-házmeztartó, egy fűtőt és a nyolcvanas évektől egy-egy ki nem nevezett kiegészítő szolgát és *„söprő napszámot”* alkalmaztak, továbbá csökkentett munkaidőben két rokkant honvédot, akik közül az egyik délelőtt, a másik délután teljesített szolgálatot a ruhatárban. Helyzetükre jellemző

²² EK. 160–1889.

²³ Páldy és Egervári Potemkin jellemzését l. Dümmerth Dezső i. tanulmányában. Az idézetek ugyaninnen.

az *Ügyviteli utasítás* következő intézkedése: „A szolga-személyzet könyvtári szolgálatban az igazgató által jó belátása szerint a hivatalos órákon kívül is igénybe vétethetik. Megjelenési és távozási idejét az igazgató szabja meg.”²⁴

A FELETTES HATÓSÁGOK. A BESZERZÉSI REND

A könyvtár a vallás- és közoktatásügyi minisztérium fennhatósága alá tartozott, közvetlen felettes hatósága az egyetem volt. A miniszteri tisztet 1872-től 1888-ig Trefort Ágoston töltötte be. Trefort sokat tett a könyvtárért, minden erejével harcolt az építkezés mielőbbi megkezdése érdekében, az országgyűlés költségvetési tárgyalásain melegen támogatta a könyvtár létszám és dotáció emelési kéréseit. Abból a hitelkeretből, amellyel a minisztérium szabadon rendelkezett, ismételtlen utalt ki jelentősebb összegeket egyes magángyűjtemények megvételére, és kisebb jutalmakat, segélyeket a tisztviselők, díjnokok, szolgák részére. Elhunya után Szilágyi igen meleg szavakkal emlékezett meg róla. Az Egyetemi Könyvtárt Trefort „tette európai könyvtárrá – írta – s én csak az ő parancsainak, eszméinek, gondolatainak végrehajtója voltam ... Ő a könyvtárt, mint a tudományosságnak szolgáját, terjesztőjét tekintette, s valóban az ő rendeleteinek felelt meg a könyvtár akkor, midőn az összes európai könyvtárakkal érintkezési pontot keresett, és tartott fel, s minden olyan tudósnak – nem tekintve, hogy az egyetem körébe tartozik-e vagy sem – ki az európai könyvtárakat használni akarta, közvetítőül szolgált”.²⁵

Utódai, Csáky Albin (1888–1894), Eötvös Loránd (1894–1895) és Wlassics Gyula (1895–1903) már nem érezték annyira szívük ügyének a könyvtárt, de a felmerült nehézségek megoldását mindig igyekeztek elősegíteni.

Az egyetem és ennek tanácsa sem viseltetett rosszindulattal a könyvtárral szemben, de teljesen érzéketlen volt problémái iránt. Hiányzott belőle az egyetem pillanatnyi szükségletein felülemelkedő művelődéspolitikai érzék. Bürokratikus, vaskalapos magatartása sok tekintetben teljesen érthetetlen. A rektorok és a tanács egyes intézkedései súlyosan bántották a munkáját jól végző Szilágyi önértését, mások a könyvtári dolgozók munkáját tették feleslegesen nehezebbé, ismét mások pedig a tervszerű beszerzést akadályozták, s így az olvasók érdekeit közvetlenül is sértették.

Például teljes megnemértésre és a könyvtárosokkal szemben való közönyre vallott a tanács döntése a munkaidő tekintetében. Ezt az 1875. évi szervezeti szabályzat nyolctól tizenkettőig és délután kettőtől hatig szabta meg, azaz heti 48 órában. A rendezés és katalogizálás befejezése után napi két órával csökkentették ezt az időt, de a hosszú déli szünetet meghagyták. Szilágyi 1882-ben egyik felterjesztésében előadta, hogy az ősnymtatványok, kéziratok és más nehezen olvasható szövegek felvétele lámpafénynél igen szemrontó, és erre való hivatkozással javasolta a közönségszolgálatnál nem foglalkozók részére az osztatlan munkaidő bevezetését.²⁶ Javas-

²⁴ *Ügyviteli utasítás a budapesti K. M. Tudomány-Egyetemi Könyvtár számára.* Bp., 1875. 15. § 6. 1.

²⁵ Jelentés az 1888. évről. III. 1.

²⁶ EK. 30–1882/83.

latát a tanács elutasította. Előterjesztését 1898 decemberében megismételte, de erre már válasz sem érkezett.

Igazgatási tekintetben a könyvtár teljesen alá volt vetve az egyetemnek. Minden ügyben szigorúan meg kellett tartani a „szolgálati út”-at, és a felettes minisztériummal is csak a rektor közvetítésével volt szabad levelezni.

Ez azt jelentette, hogy minden aktahez kísérőiratot kellett szerkeszteni, s ebben kérni a rektort: szíveskedjék pártolónan felterjeszteni a minisztériumba. Az aktát a rektori hivatal iktatta, és újabb kísérőlevéllel küldte tovább. Felülről ugyanígy történt az intézkedés, vagyis egy akta helyett mindig három készült.

Szilágyit bosszantotta a felesleges adminisztráció. Ezért felhasználta azt az alkalmat, amikor a minisztériumból egyszer közvetlenül kapott két iratot, s a választ ugyancsak közvetlen úton küldte el. A presztizsét féltő rektor azonban úgy tekintette cselekedetét, mintha ezáltal csorbítani akarná a rektori hatalmat, és megróttá őt. Szilágyi védekező iratában világosan kifejtette tettének elvi indokolását:

„Midőn a magas kormány két ízben fordult közigazgatási ügyben közvetlenül, az egyetem mellőzésével hozzám, úgy hittem, hogy olyan közigazgatási ügyeknél, melyek különben csak rektori vizával láttatnak el, és sem személyi, sem elvi dolgokat nem foglalnak magukban, egyenesen felterjesztvén nem fognak olyanoknak tekinteni, mely a rektor hatáskörét sérti; hanem úgy fog vétetni, amint én tekintettem, ti., hogy az ilyen apró, mondhatni adminisztrációs ügyekben egyedül csak idő és papíros kímélés kedvéért terjesztettem közvetlenül a minisztériumhoz”.²⁷

Ez a bürokrácia az ügyintézésben általában csak időt rabolt el, a beszerzések terén azonban károsnak bizonyult. Az akkori szabályzat szerint ugyanis a dotációt az egyetemi tanács által megállapított százalék arányában szét kellett osztani a négy kar között. A beszerzendő könyvek jegyzékét ennek az összegnek az erejéig a karok könyvtárbizottságai állították össze. Szilágyi kinevezése után azonnal kérte a tanácsot, hogy a kari bizottságok üléseire hívják meg, hogy megtehesse ott észrevételeit, és hogy megadhassa az esetleg szükséges felvilágosításokat.²⁸

A bölcsészkar volt ebben az időben a leghaladóbb gondolkozású. Professzorai közül említsük meg Eötvös Loránd, Gyulai Pál, Goldziher Ignác, Heinrich Gusztáv, Hunfalvy János, Margó Tivadar, Salamon Ferenc, Szabó József, Tély Iván, Than Károly, Vámbéry Ármin nevét! A javaslat célszerű voltát azonnal belátták. Ettől kezdve az a gyakorlat alakult ki, hogy Szilágyi tett javaslatot a bizottság összehívására és ennek időpontjára, az üléseken pedig ajánlólistát terjesztett elő a beszerzendő művekről. Ezeket a bizottság rendszeren lényegtelen változtatásokkal, kisebb-nagyobb kiegészítésekkel jóvá is hagyta.

A többi kar nem követte ezt a példát. A teológiai és a jogi kar reakciós professzorai féltek, hogy a függetlenségi gondolkozású, protestáns vallású igazgató nekik nem tetsző könyvbeszerzési politikát fog kezdeményezni, s ezért semmiféle együttműködésre sem voltak hajlandók. Az orvosi kar viszont merev szakmai gögből zárkózott el. A bizottságok tagjait saját szűk szakterületükön kívül csak tekintélyük megóvása érdekelte. Legalábbis erre kell következtetni, mikor olvassuk

²⁷ EK. 51–1878/79.

²⁸ EK. 6–1878/79.

Szilágyinak a tanácshoz egy évvel később, 1879 októberében keltezett felterjesztését: „A könyvtári bizottságok legnagyobb részével még egyetlen egyszer sem érintkezhettem. Ily módon pediglen, tekintetes egyetemi tanács, tervszerűen vezetni a könyvtár gyarapodását nem lehet. A gyakorlat megmutatta, hogy egyes tudománysszakok túlságos pártfogásban részesültek más szakok rovására; némely szaknál a sarkalatos, s az alapmunkák sincsenek meg. Megtörtént, hogy roppant drága munkák, melyek más könyvtárban is megvannak, itt is bevásároltattak; hogy egy és ugyanazon munkát két kar is meghozatott”.²⁹

A tervszerűtlenséget növelte még az a többször előfordult eset, hogy ugyanazt a művet külön megrendelte a jogi kar könyvtárbizottsága, külön a dékáni hivatala, s így az egy kar részéről is két példányban futott be.³⁰ Nem egyszer a kari díjalapból a karok közvetlenül vásároltak könyveket, s ezeket – anélkül, hogy naplózásra, címfelvételekre a könyvtárba küldték volna – kölcsönadták a professzoroknak.³¹

A visszasságok közé tartozott az a szokás is, hogy a külföldről kapott disszertációk közül a bölcsészkar professzorai kiválogatták maguknak az őket érdeklő példányokat, és csak a többit küldték át a könyvtárnak. „Egyes tanároknál – írta Szilágyi ezzel kapcsolatban a tanácsnak – az általa elvitt értekezésnek csak momentán bece van, melyet, ha felhasznál, aligha fog könyvtárában elhelyezni, míg az Egyetemi Könyvtár gyűjteményén ki nem pótolható csorbát ejtett.” Felajánlotta, hogy a kapott disszertációkat legalább négy hétre elhelyezi a tanári olvasóba: ott mindenki kényelmesen átnézheti.³² A tanács ezzel kapcsolatban is megmutatta, hogy a tanárok kényelmét többre becsüli a könyvtár érdekeinél, és a felterjesztést elutasította.

A helyzet később sem változott. Szilágyi utóda, Ferenczi Zoltán még az 1900. évi jelentésében is kénytelen megállapítani, hogy „a rektori hivatalhoz beérkezett tudori értekezéseket és egyet[emi] nyomtatványokat könyvtárunk nem mind kapja meg, mint ez pl. Kolozsvárt gyakorlatban volt”.³³

Egyéb szempontból azonban Szilágyi ismételt fellépése némi eredményt hozott. Ennek következményeként alakult ki az 1881. évi könyvtári szabályzat által szentesített új beszerzési rend. Ez az irányítást továbbra is a karoknál hagyta, de legalább a felesleges és a kettős vásárlások ellen védelmet nyújtott. A 4. § szerint a kari bizottságok „összeállítják az általuk beszerezni kívánt könyvek jegyzékét jutalékuk erejéig. E jegyzékek 8 héttel a félév kezdése után a tanács útján a könyvtárigazgatóhoz tételnek át, ki a megrendeléseket azonnal végrehajtja; azon esetekben pedig, ha netalán egyes munkákra nézve észrevételei volnának, ezeket megteszi, s 2 hét alatt ugyanazon úton a karokkal közli. A karok az ily munkákra nézve 4 hét alatt történendő végleges megállapodásaikat ismét a fentebbi úton a könyvtárigazgatóhoz juttatják.” Mai szemmel természetesen nehéz megérteni, hogy a kari bizottságok miért választották ezt a hosszadalmas, nehézkes utat, és miért nem akarták meghívni üléseikre az igazgatót.

²⁹ EK. 14–1879/90.

³⁰ EK. 137–1879/80.

³¹ Az 1879. április 22-i tanácskozmányi ülés jegyzőkönyve.

³² EK. 88–1878/79.

³³ Jelentés az 1900. évről. VIII. I.

Ha az igazgató akart új vagy antikvár műveket vásárolni, előbb a bizottságoktól kellett erre engedélyt kérni. Két kart érdeklő drágább könyveknél Szilágyinak egyszerre két karhoz kellett aktát küldenie: egyezzenek bele, hogy a költségeket fele-fele arányban fedezhessék.

A nehézségeket fokozta a kifizetések bonyolult módja. Mert, – írta Szilágyi egy másik felterjesztésében a tanácsnak – „a számadásoknak karok szerinti vezetése roppant fáradságos munka és felesleges időpazarlás. Ugyanis a törzskönyvön kívül külön kell vezetni a karok szerinti megrendelések könyvét is, aszerint osztani fel az egyes könyvtárak kontóit, azokat külön lemásoltatni, mert egy kis tévedés is órákig tartó hátramaradást okoz.” Kérte ezért, hogy a kvesztura 1880-tól ne karok, hanem könyvkereskedők szerint utalja ki a pénzt. Ugyanakkor azt is javasolta, hogy a költözéskor megszavazott 7000 forintos rendkívüli hitel utolsó részének felhasználásáról ne a karok döntsenek, hanem ezt az igazgató javaslatára a csonka művek és a feltűnő hiányosságok pótlására fordíthassák.³⁴ Az 1879. december 6-i tanácsülés mindkét indítványt elvetette.

A helyzeten csak az 1889-ben megállapított úgynevezett „könyvtári illeték” segített. Ezzel a könyvtár közvetlenül rendelkezhetett, célja volt „a mellőzhetetlenül szükséges és mindegyik tudománykart általánosan érdeklő enciklopédikus művek beszerzése, a legérzékenyebbnek mutató hiányok pótlása, a csonkaságok kiegészítése, a nagyközönség posztulátumainak kielégítése”.³⁵ A könyvtárilleték ugyan 1898-ban megszűnt, de helyette 2500 forinttal felemelték a rendes beszerzési keretet, és ezzel az összeggel a karok megkérdezése nélkül ugyancsak az igazgató rendelkezett.

A kari bizottságok működésének pozitív oldala is volt. A tagok az egyetemi professzorok közül kerültek ki, s ők, mint szakmájuk tudósai, a leghivatottabbak voltak annak eldöntésére, hogy melyek az egyes tudományágak legfontosabb, legjelentősebb, legnélkülözhetlenebb kiadványai. A bizottságok listáinak voltak fogyatékosai, egyes professzorok elmulasztották tárgyuk kívánságjegyzékének beadását, mások hiányos nyelvtudásuk miatt nem rendeltek meg angol vagy francia műveket, az agilisabb tanárok túl sok könyv beszerzését erőszakolták ki, s ennek eredményeként részesedtek – Szilágyi kifejezését használva – egyes tudományszakok túlságos pártfogásban más szakok rovására. Egy azonban bizonyos: tudományos szempontból érdektelen műveket nem vettek fel a listákra, s így az Egyetemi Könyvtár beszerzései valóban a tudományt szolgálták.

III.

A RÉGI ÁLLOMÁNY. A KÖNYVVÁSÁRLÁSRA FORDÍTHATÓ ÖSSZEG

A kiegyezéskori állomány tudományszakok szerinti megoszlására használható tájékoztatást nyújt a könyvtár hatvanas évek végén lezárt sakkatalógusa.³⁶ Kilenc

³⁴ EK. 14–1879/80.

³⁵ Jelentés az 1898. évről. VII–VIII. 1.

³⁶ Kézirattári jelzete: J 42

vaskos kötetben tizenkét szakra felosztva sorolja fel a műveket. A szakok százalékos szerinti megoszlása a következő:

teológia	26,8%
egyház történet	10,1%
filozófia	5,4%
történelem	8,1%
diplomácia és kronológia	1,5%
numizmatika és archeológia	1,7%
irodalomtörténet	3,2%
filológia	12,2%
jog	13,5%
matematika	2,6%
földrajz	1,6%
orvostudomány	13,3%
	100 %

Egyes szakokhoz némi magyarázat szükséges. *Filozófia* alatt mást értettek, mint mi, ide osztották a bölcsesleteken kívül a fiziológiai és antropológiai műveket is. A könyvtári katalógusok az *irodalomtörténetbe* kerültek. A *filológia* szak igen sokoldalú, a nyelvtanok, retorikák, poétikák, oratorikák mellett epigrammákat, tragédiákat és egyéb szépirodalmi műveket tartalmazott. A *földrajz* sem korlátozódott a geográfiára, megfértek benne a művészettörténeti munkák is.

A könyvtár jezsuita intézményként alakult, és a felosztott szerzetesrendek könyvtáraiból igen sok teológiai művet kapott. Ennek a múltnak a következményeként a vallásos jellegű művek száma elérte, sőt valószínűleg meghaladta a 40%-ot, mert a teológián és egyháztörténeten kívül vallásfilozófiai, egyházirodalomtörténeti művekre egyéb szakokban is rábukkanunk. Elég tűrhető aránnyal szerepelt a világi történelem (segédtudományaival együtt 11,3%), a jog és az orvostudomány, ez utóbbi azonban túlnyomórészt teljesen elavult munkákkal. A legmostohább elbánsásban a természettudományok részesültek; korszerű kémiai, természetrajzi könyvet alig lehetett találni.

Nyelvi szempontból a múlt örökségeként a latin állt az első helyen, a német a másodikon, a magyar számszerűség tekintetében csak a harmadik helyet tudta elfoglalni. Francia nyelv igen kevés akadt, egyéb nyelvű pedig jóformán semmi.

Nyilvánvaló, hogy ezen a helyzeten sürgősen kellett segíteni, ilyen összetételű anyaggal a hallgatók, professzorok, kutatók jogos könyvigényeinek csak csekély töredékét lehetett kielégíteni.

A szűkre méretezett költségvetés kevés új könyv vásárlására adott alkalmat. A könyvtár 1870-ig csupán évi 2000 forintot költhetett könyvbeszerzésre és kötetésre. 1871-ben ezt az összeget 5000 forintra emelték, ugyanennyit szavazott meg az országgyűlés a Múzeumi és az Akadémiai Könyvtárnak is. (Ugyanekkor a bécsi Hofbibliothek 20 000 Ft dotációt élvezett, a British Museum pedig csupán kötetésre 75 000 Ft-nak megfelelő összeget.) A három budapesti társintézmény közül kétségtelenül az Egyetemi Könyvtár volt a legsanyarúbb helyzetben, nemcsak azért, mert aránytalanul több látogatót kellett könyvekkel kiszolgálni, hanem azért is, mert

a Nemzeti Múzeum kapott kötelezpéldányt és feladata csak a magyar és magyar vonatkozású anyag gyűjtését tette kötelezővé, az Akadémiai Könyvtár pedig csereanyagként jól értékesíthette – és értékesítette is – az akadémiai hivatalos kiadványokat.

Az országgyűlés méltányolva az Egyetemi Könyvtár nehéz helyzetét, a hiányzó fontos szakkönyvek pótlására 1876-ban megszavazott négy esztendőre évi 7–7000 forintos rendkívüli hitelt. A rendes költségvetési keretet 1880-ban 8000, 1882-ben 10 000, 1892-ben pedig 12 000 forintra emelte a parlament. Ehhez járult több ízben rendkívüli átalány egyes könyvtárak megvásárlására, és 1885-től különböző címeken évi 3000 forint.

A dotáció azonban így sem volt elegendő. Az 1880. évről szóló igazgatói jelentés joggal panasolja: „*Tekintetbe véve, hogy a könyvtár közönsége évről-évre gyarapszik, a hazai és külföldi irodalom folytonosan és nagy arányban gazdagabbá lesz, hogy az átalány megközelítőleg sem volt elegendő arra, hogy egy félszázados mulasztás gyakran igen érezhető hiánya pótoltsassék; sajnosan tapasztaltuk, hogy a [8000 forintra felemelt] átalány e kettős szükségnek: a hiányok pótlásának s az új beszerzésére vonatkozó kívánalmaknak nem tehet eleget.*”³⁷

A BESZERZÉSEK SZAKSZERINTI MEGOSZLÁSA

A dotációból az egyes karok a következő arányban részesültek: hittudományi 10%, jogi 24%, orvosi 30%, bölcsész 36%. A hittudományi kar nagy befolyását bizonyítja, hogy 1886-tól kezdve ennek arányát 12%-ra emelték, s a jogiét 22%-ra csökkentették, noha ezt a változtatást semmi sem indokolta. Ebben az évben ugyanis a négy karra 3387 hallgató iratkozott be, ebből 1770 (52,3%) volt a jogászok és 94 (2,8%) a teológusok száma. Az olvasóteremben még kisebb volt a teológusok aránya, csak 13 iratkozott be (9 hittudományi hallgató és 4 lelkész = 0,6%), míg a jogászok közül 901 (674 hallgató, 45 szigorló, 159 ügyvédjelölt és 23 ügyvéd = 45,3%).

Különösen a bölcsészkar részére juttatott 36% maradt messze a tényleges szükséglet mögött. Jogász, orvos ugyan sok látogatta a könyvtárt, de ők nem olvastak annyira *sokféle* művet, mint a bölcsészek. Abban az időben a természettudományi kar még nem vált külön, tehát a bölcsészprofesszoroknak és hallgatóiknak szükségük volt történelmi, nyelvészeti, irodalomtörténeti, filozófiai, pedagógiai, matematikai, kémiai, fizikai, biológiai, ásványtani, növénytani, állattani, földrajzi, néprajzi könyvekre, és ebből a 36%-ból kellett megvásárolni az irodalomtörténeti tanulmányokhoz szükséges szépirodalmat is.

Az 1876–1899 közt beszerzett művek szakok szerinti megoszlása a következő:³⁸

A szak (teológia)	8,2%
B szak (jogtudomány)	10,4%
C szak (közgazdaság, statisztika)	6,5%
D szak (orvostudomány)	11,4%

³⁷ Jelentés az 1880. évről. III–IV. 1.

³⁸ A statisztikát az évi gyarapodási jegyzékek alapján állítottam össze.

E szak (természettudományok, technika, geológia, természetrajz stb.)	7,6%
F szak (filozófia, esztétika, pedagógia)	4,6%
G szak (történelem, irodalom- és művészettörténet, földrajz, egyetemi kiadványok)	24,2%
H szak (klasszika filológia, nyelvészet, szépirodalom)	22,3%
J szak (vegyes és enciklopédikus művek)	4,8%

Az új beszerzések következtében lényegesen megváltozott az állomány összetétele. 1884-ben a következő megoszlást mutatta:

A szakban	12 102 mű	15,1%
B szakban	9 429 mű	11,7%
C szakban	3 747 mű	4,6%
D szakban	7 110 mű	8,9%
E szakban	8 650 mű	10,8%
F szakban	5 542 mű	6,9%
G szakban	17 953 mű	22,4%
H szakban	15 339 mű	19,1%
J szakban	446 mű	0,5%
összesen	80 318 mű	100%

Ezenkívül számon tartottak 723 ősnymtatványt, 1200 egyéb régi nyomtatványt, 1485 régi magyar könyvet, 800 féle hírlapot és 1101 folyóiratot. A teljes állomány 215 000 kötetre rugott.³⁹

A korszak legvégén, a XIX. század utolsó esztendejében a kötettség a kéziratot anyagot figyelmen kívül hagyva 264 885-re emelkedett. Ebből az aprónyomatványok – főleg külföldi egyetemi disszertációk – száma 40 186 volt.⁴⁰

A beszerzési statisztikában két feltűnő aránytalanság van. Az egyik az a tény, hogy az orvosi tárgyú művek száma 30% helyett csak 11,4%. A magyarizatot az orvosi könyvek viszonylag magas árban találhatjuk meg. Ezzel ellentétben az E, F, G és H szakba tartozó művek száma erősen megközelíti a 60%-ot, holott a karok közti megoszlás szerint csak 34% lenne a részesedés. A főokot itt ugyancsak a beszerzési árban kell keresni, a szépirodalmi, nyelvészeti, történelmi könyveknek a többihez viszonyított olcsó voltában. Így kevesebb pénzből több művet lehetett vásárolni. Csak egy példa rá! A Tauchnitz sorozat háromezren felüli kötettségével egymaga többet jelentett a statisztikában, mint sok év egész gyarapodása, bár értékben nem lehet a kettőt egybevetni. Figyelembe kell venni azt is, hogy állandóan elég sok ajándékkönyv érkezett be, s ezek többsége a G és H szakot gyarapította.

A bölcsészkarhoz tartozó tudományágak összességükkel szép arányban szerepeltek, de ezt elsősorban a társadalomtudományi szakokba (irodalomtörténet, történelem, nyelvészet, filozófia) tartozó könyvek nagy mennyisége okozta. A természettudományokról annál kevésbé mondható ez el. Három alaptudományát, a

³⁹ EK. 668–1884/85.

⁴⁰ Magyar Minerva. 1. évf. Bp., 1900. 47. l.

matematikát, fizikát, kémiát, továbbá az embertant, állattant, növénytant, ásványtant, geológiát a beszerzésnek kevesebb, mint 5%-a képviselte, s ez az arány csak akkor ment fel 7,6%-ra, ha az alkalmazott tudományokat, a mérnöki, műszaki, mezőgazdasági, hadtudományi és a sporttal foglalkozó munkákat is ide számítjuk. Ezekben az években egyébként gyakorlatilag jóformán teljesen megszűnt a korábban sem számottevő műszaki és mezőgazdasági jellegű szerzeményezés.

A könyvtárak profilírozása nem történt meg, az Egyetemi Könyvtár gyűjtő-körében a természettudomány mégis igen csekély helyet kapott, s ez a helyzet az évtizedek múltával javulás helyett csak rosszabbodott. Ennek okát elsősorban a beszerzési keret elégtelen voltában kell keresnünk. A rendelkezésre álló pénzből nem lehetett minden fontos és alapvető művet megvenni, s így a vásárlásokat szűkségképp korlátozni kellett. Abban azután, hogy a humaniorák kedvezőbb elbánásban részesültek, szerepe volt a könyvtár korábbi szerzeményezési gyakorlatának és annak az uralkodó felfogásnak, amely az általános műveltség fogalmát az irodalmi és történelmi ismeretekre korlátozta. Feltehető, hogy a természettudós professzorok sem képviselték a könyvtárbizottságban kellő eréllyel szaktudományuk érdekeit. Maga az Egyetemi Könyvtár sem erőltette az ilyen irányú munkák beszerzését, hiszen igazgatója történettudós volt, tisztviselői közül senki sem érdeklődött a természettudományok iránt. Mindenesetre tény, hogy ez a háttérbe szorítás a hetvenes, nyolcvanas években megfelelő szakkönyvtárak hiányában feltétlenül károsan hatott a természettudományok magyarországi fejlődésére.

FOLYÓIRATOK, TANKÖNYVEK BESZERZÉSE

A könyvtár hamar felismerte a folyóiratoknak, mint a legújabb tudományos eredményekről való tájékoztatás eszközének jelentőségét. Elég sok periodikumot rendelt meg, s ezek számát anyagi lehetőségeihez képest folyton szaporította. Ezt mutatja a rendszeresen járó folyóiratokról és hírlapokról szóló alábbi kimutatás. Az évkönyvek, naptárak és más, ezekhez hasonló jellegű periodikumok ezekben a számokban nincsenek benn.

	1877-ben	1899-ben
hazai folyóiratok	78	97
külföldi folyóiratok	115	243
összesen	193	340

A hazai folyóiratok száma két évtized alatt alig emelkedett, de az összetételében jelentős változás állt be. Az Egyetemi Könyvtár ugyanis az országos hírlapkönyvtár felállítását követően – alapítását később részletesen ismertetem – nem tekintette többé feladatának a hírlapok gyűjtését. Az ajándékképp beérkezett fővárosi és vidéki politikai napi- és hetilapok közül csak kettőt vagy hármat tartott meg. A többi egy ideig összecsomagolva feküdt a raktárban, majd Szilágyi 1890 elején engedélyt kért eladásukra. Indokul felhozta, hogy beköttetésük drága lenne, sok helyet foglal-

nak el, és mind megtalálható a hírlapkönyvtárban.⁴¹ Helyettük a könyvtár az újonnan induló tudományos jellegű folyóiratokra fizetett elő nagyobb számban.

A periodikumok nyelv szerinti megoszlása a Bach–Schmerling korszak öröksége, a középiskolai kötelező német nyelvoktatás és az erős német kulturális befolyás következtében erős német túlsúlyt mutat. E téren két évtized alatt sem mutatkozott lényeges változás, a német nyelvű folyóiratok száma 52,8%-ról csak 50%-ra esett vissza.⁴²

	1877-ben	1899-ben
magyar	69	88
német	102	170
francia	15	42
angol	4	13
olasz	1	11
román	2	–
orosz	–	8
szerb-horvát	–	6
lengyel	–	2
összesen	193	340

A kilencvenes évek elején merült fel először komolyabb formában az Egyetemi Könyvtár tankönyv-könyvtár funkciójának kérdése. Hány példányban köteles a tankönyveket beszerezni? A hallgatók jelentős része szerette volna, ha ezeket ki kölcsönözhetne volna otthoni használatra. Egyes műveknek, különösen jogi tankönyveknek kis példányszáma vizsgaidőszak idején az olvasóteremben is nehézségeket okozott, mert néha egyszerre tizenöten-húszan is kérték ugyanazt a művet. Egyik napilap 1891 november 19-i számában *Tanulók bajai* címmel megjelent kis cikk helytelenítette az alacsony példányszámot. Szilágyi válaszként felvetette a kérdést: „*Feladata-e az Egyetemi Könyvtárnak, hogy tankönyv-könyvtár legyen? Mert tankönyv csakugyan van a nagyteremben, s némelyik 5–8 példányban is megvan. Ezeket megkaphatják a jelentkezők, de annyi példányt, hogy minden tanulónak jusson egy-egy tankönyv, csakugyan nem tarthat a könyvtár.*”⁴³ Úgy érezte, hogy a szűkösen megállapított beszerzési hitelkeret terhére nem vásárolhat egy műből 40–50 példányt. Ehelyett javasolta, hogy a karokon létesítsenek tankönyvolvasókat – ő olvasóköröknek nevezte –, s ezeket lássák el kellő példányszámú művel. Ezzel az olvasóterem túlszűfoltóságán is enyhítenének.⁴⁴

Szilágyinak elvben igaza volt, de ez a diákok panaszán nem segített. Indítványát elutasították, tankönyvolvasókat nem állítottak fel, a szegénysorsú hallgatók részére a vizsgákra készüléskor továbbra is nagy nehézségeket okozott a drága tankönyvek megszerzése.

⁴¹ EK. 174–1890.

⁴² A két statisztika az 1877. és az 1899. évi gyarapodási jegyzékek alapján készült.

⁴³ EK. 273–1891.

⁴⁴ EK. 18–1892.

AJÁNDÉKOK, BEKEBELEZETT MAGÁNKÖNYVTÁRAK

Bár az állománygyarapítás legfontosabb és – mint a könyvtár évi jelentései ismételten hangsúlyozzák – számbelileg is legjelentősebb módja a XIX. század utolsó harmadában a vétel volt, mellette nem hanyagolható el az egyéb úton történt szerzeményezés sem.

Szoros értelemben vett csere ebben az időszakban nem folyt, ugyanis nem voltak cserepartnerek, akik rendszeresen postára adták volna saját kiadványaikat. Inkább kölcsönös ajándékozásról beszélhetünk. A könyvtár nyomtatásban megjelent kéziratkatalógusát sok külföldi könyvtárnak megküldte, s onnan viszonzás-képp egyéb katalógusokat kapott. Több külföldi egyetem ajándékozta meg többé-kevésbé rendszeresen a budapesti egyetemet almanachjaival, tanrendjeivel, rektori beszédeivel, a hozzá benyújtott disszertációkkal. Ezeket az egyetem továbbadta könyvtárának, a saját hasonló kiadványait pedig külföldre küldte. Az egyetemekkel való szervezett csere – mint Ferenczy panasolja az 1900. évről szóló jelentésében – még a századforduló idején sem valósult meg.

A beszerzési hitelkeret korlátozott volta miatt Szilágyi mindent megtett, hogy ajándék útján minél több művel gyarapíthassa az állományt. Kezdeményező készsége és széleskörű ismeretsége nagy hasznára volt a könyvtárnak. Állandóan mentek levelei az egyes hatóságokhoz, intézményekhez, kérve, hogy küldjék meg a könyvtárnak az általuk megjelentetett könyveket, folyóiratokat és általában minden olyan művet, amelyek „nemcsak a jelenre bírnak fontossággal”⁴⁵. Többször fordult hasonló kéréssel lapkiadókhoz, sőt magánemberekhez is. Az ajándékozási kedv fokozása érdekében az adományozók névsorát leköszölte a kinyomtatott évi jelentésekben. A nagyobb ajándékokról értesítette a hírlapokat, és pár köszönő szó írására bízta őket.⁴⁶

Mindez nem maradt eredmény nélkül. A hazai minisztériumokon, intézményeken kívül, több osztrák hatóság, néhány külföldi akadémia és statisztikai hivatal gyarapította rendszeresen vagy alkalmilag a könyvtár állományát. Szépszámú tudós is adományozott vagy hagyományozott könyveket, elsősorban saját munkáit, de nem egyszer egyéb értékes műveket.

Jóllehet a köteleispéldány szolgáltatás a könyvtár részére 1867-ben megszűnt, néhány kiadó és nyomda továbbra is elküldte kiadványait, így elsősorban az Egyetemi Nyomda, az Állami Nyomda, az Athaeneum, a Franklin.

A XIX. század utolsó harmadában sok értékes magánkönyvtár került a könyvtár birtokába, olyanok is, amelyek kötetszáma jóval meghaladta az évi átlagos gyarapodást. Köztük időrendben is, nagyság szempontjából is az az első, amelyet az 1850-ben elhunyt Frank Ignác pesti jogtudós azzal a feltétellel hagyott végrendeletileg Pestre, hogy városi könyvtárt szervezzenek belőle.

A város hosszú ideig nem tudott mit kezdeni a hagyatékkal, majd 1858-ban átadta az Egyetemi Könyvtárnak, és kérte, hogy letétként őrizze egy önálló városi könyvtár alapításáig. A gyűjteményt a könyvtár külön kezelte, elkészítette cím-

⁴⁵ VKM-nak írt levél. EK. 13–1878/79.

⁴⁶ Például EK. 72 és 73–1878/79.

leírásait, a könyveket az olvasók rendelkezésére bocsátotta. 1874-ben, a költözés előtt, Horvát Árpád választás elé állította a fővárost: vagy vigyék el, vagy adják át végleg az egyetemnek. Budapest az utóbbi megoldás mellett döntött, mert – az 1875. március 11-i közgyűlés szerint – *„a főváros jelenlegi pénzühánya közt sem könyvtári épületet nem emelhet, sem a Frank-féle gyűjteménynek könyvtárrá kiegészítésére és folytonos gyarapítására szükséges összegeket e célra nem folyósíthatja.*” Így szűnt meg az önálló jellege ennek a 14 000 kötetes, harmadában jogi tartalmú könyvtárnak, így került végleg egyetemi tulajdonba.⁴⁷

Két aránylag nem nagy, de színház-, illetve könyvtörténetileg fontos gyűjtemény ajándék útján került a Ferenciek terén álló épületbe. Az egyik a Nemzeti Színház könyvtárának az a része, amely az igazgatóság megállapítása szerint *„nincs aktuális használatra szánva*”. Két részből állt, az 1794-től 1845-ig terjedő időben Pest-Budán tartott német előadásokat hirdető színlapokból és 792 kötet dramaturgiai műből meg színdarabokból (1882).⁴⁸ A másik az Egyetemi Nyomdának minisztériumi utasításra átadott könyvtára, amely jórészt a nyomda saját sajtói alól kikerült termékeit tartalmazta, köztük néhány unikumot is (1885).

Mircse János magyar történész Olaszországban élt évekig, s ott igen sok ritka olasz történelmi és irodalmi művet gyűjtött össze. 1883-ban halt meg. Könyvtárát két évvel később megvették az Egyetemi Könyvtár részére 5000 forintért úgy, hogy ebből háromezret a kultuszminisztérium, kétezret pedig az egyetem fizetett.

1886-ban egyszerre két gyűjtemény került ide. Az egyik Pauler Tivadaré, a kiváló büntetőjogászé, 4190 kötet könyvből és néhány kéziratból állt. A gyűjtő úgy rendelkezett, hogy ezeket halála után fia, Pauler Gyula ajándékozta a könyvtárnak. A másik gyűjtemény, Szentkirályi Mór hagyatéka kicsi volt, összesen 83 műből állt, gyűjtőköre miatt mégis említést érdemel: magában foglalta a múlt században annyira divatos hasonszenvi gyógy módnak, a homoöpiának majdnem teljes magyar és német nyelvű irodalmát.

1889-ben a minisztérium megvette Bászél Aurél tanár 1947 kötetből és 1635 külföldi program értekezéséből (középiszkolai értesítőkből megjelent tanulmányokból) álló könyvtárát 5000 forintért. Ezt a csupa görög-római auktorból és klasszika-filológiai tárgyú műből álló gyűjteményt jól kiegészítette Télyf Iván egyetemi tanár 952 kötetes hasonló művekből álló könyvtára. Télyf 1898-ban halt meg, végrendeletében az egyetemre hagyta könyveit.

Wenzel Gusztáv jogtörténész könyvei két részletben és kétféle módon kerültek az Egyetemi Könyvtárba. A professzor 1890-ben könyvtárát két részre osztotta. A magyar és szláv történelmi tárgyú köteteket megtartotta magának, a többi pedig az egyetemnek adta. Halála után családja a megmaradt könyveket eladta Dobrovsky Ágost antikváriusnak, s a könyvtár itt válogatott ki 496 munkát 579 kötetben.

Berger János teológiai professzor rendszeresen vizsgálta az Egyetemi Könyvtár állományának alakulását. Az innen hiányzó és általa fontosnak tartott egyház-

⁴⁷ A Frank Könyvtár történetét 1.: Remete László: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár története. Bp., 1966. 10–19. l. Innen az idézet is. A Frank Könyvtár jegyzéke az EK. kéziratárában J 52 jelzeten.

⁴⁸ Jelentés az 1882. évről. IV. 1.

történeti műveket megvette, – hozzávetőlegesen ezer kötetet – és a könyvtárnak adományozta.⁴⁹

A század utolsó negyedében az évi beszerzés átlagosan 2131 mű volt 3192 kötetben. Évekre elosztva a gyarapodás a nagyobb magánkönyvtárak beolvasztása miatt nem egyenletes, a legkisebb 1877-ben (1318 mű, 2298 kötet) és 1892-ben (1618 mű, 2201 kötet) volt, a legnagyobb pedig 1884-ben (3184 mű, 6270 kötet) és 1885-ben (4145 mű, 5799 kötet). Ezekben a számokban azonban nincsenek benn a gyarapodási jegyzékekben *miscellanea* néven említett különféle aprónyomtatványok. Ezek száma évi 300–800 közt ingadozott.

A RITKASÁGTÁR GYARAPODÁSA

A ritkaságtár első említésre méltó gyarapodása ebben a korban az építkezéssel függ össze. A könyvtáráépület alapozásakor egy római kori befalazott kőre, egy Hunyadi címerrel díszített kapuzatcsúcsra és egy Mátyás király palotájából származó oszlopfőre bukkantak. Ezeket a Magyar Nemzeti Múzeum kapta, s az cserébe öt nyomtatványt adott: Bornemissza Péter XVI. századi prédikációgyűjteményének, az *Első ... Masic ... és Harmadic Resze az Evangéliomokból es az Epistolakból valo tanvsagoknac*⁵⁰ három kötetét, az első hazánkban nyomott könyvet a *Budai krónikát*⁵¹ és Mátyás király 1488-ban kiadott törvénygyűjteményét.⁵² Ennek a cserének a lebonyolítása volt Toldy Ferenc igazgatónak nyugdíjazása előtti utolsó érdemleges intézkedése.⁵³

1877-ben rendkívüli értékekkel gyarapodott a könyvtár. Az orosz–török háború alkalmából a magyar egyetemi ifjúság rokonszenve jeléül egy díszkardot küldött II. Abdul Hamid szultánnak, s ő az ajándékot 35 kódexszel viszonzta. Ezek a XVI. században kerültek török kézre, s azóta a sztambuli szerájban őrizték. Közülük tizenegy hiteles Corvina.⁵⁴ Valamennyi hófehér pergamenre antikva típusú aranybetűkkel írt kódex, néhány díszes iniciáléval, a címlapjukon széles, gazdag ornamentális és egyéb díszítéssel. Többségének szerzője klasszikus auctor; Cicero, Silicus Italicus, Curtius Rufus, Tacitus, Julius Caesar és Theophrasztoz műveit egy-egy, Eusebius Pamphiliusét két kötet tartalmazza, egy kötet pedig életrajzi anekdota Cornelius Nepos, az ifjabb Plinius stb. tollából. Ehhez járul két teológiai tartalmú mű, az egyiket Tertullianus írta, a másikat Szent Kelemen pápának tulajdonítják.

A nem Corvina kódexek közül tizenegy kötetet papírra írtak, a többi hártýára, a túlnyomó többséget a XV. században. Valószínűleg ezeket is magyar könyvtá-

⁴⁹ A beolvasztott könyvtárakra vonatkozó adatokat l. az EK. évi jelentéseiben. A Pauler könyvtár jegyzéke a kéziratárban J 65 jelzettel. A többi könyvtár jegyzéke a szerzeményi osztályon található a beszerzési naplók mellékleteként.

⁵⁰ Szabó K. RMK. I. 95., 115. és 119. Könyvtári jelzete: RMK. I. 12., 13., 14.

⁵¹ Szabó K. RMK. II. I. H 4994. Jelzete: Ósny. 10.

⁵² Szabó K. RMK. III. 17. C. 1757. Jelzete: Ósny. 827.

⁵³ EK. irattár szám nélkül, 1874. jan. 8-i kelttel.

⁵⁴ Jelzetük: Cod. Lat. 1–11.

rakból harácsolta egykor a török, bár két kötet – Gabriel de Concoreggio és Sextus Pompeius Festus művei – valamikor Franciscus Sforza tulajdona volt. Két kötet olasz nyelvű, egy spanyol, a többi latin. Tartalmilag igen változatosak. Találunk köztük két Bibliát, Plutarkhosz, Arisztotelész, Cicero, Svetonius, Terentius, Boëthius műveit, két latin grammatikát, panegirikusokat, analektákat, portolánót és egy építészeti enciklopédiát Marcus Vitruvius Pollio tollából. Két kódexet kell külön kiemelnünk. Az egyik Albucasis arab orvos *Chirurgiájának* 1280 körül készült másolata. 225 orvosi műszer képe, 39 anatómiai ábra díszíti, és teszi orvostörténeti szempontból különösen értékesé.⁵⁵ A másik Dante *Divina coemediájának* 1345 körül készült kézírata. Művészettörténetileg a könyvtár legértékesebb darabja, 99 illusztrációjával – Berkovits Ilona megállapítása szerint – „*az egész velencei miniatura festészetnek legkiválóbb és legnagyobb terjedelmű alkotása*”.⁵⁶

A kódexeket egy időben nyirkos helyen őrizhették: a legtöbbször kisebb-nagyobb mérvű pusztítást okozott a penész, a legnagyobb kárt egy XIV. századi Biblia szenvedte.⁵⁷

A szultán nem akarta ajándékát a meglevő, erősen megrongálódott, megpenészedett kötésben elküldeni, s ezért mind a 35 kódexet újra köttette piros, fehér, illetve zöld színű kecskebőrbe. A régi kötések eltávolítása természetesen nagy kárt jelentett, különösen a Corvináknál. Pár évvel később néhány lap azt a hírt hozta, hogy az eredeti kötéstáblák még megvannak az Eszki Szerájban. Szilágyi ekkor azonnal írt Trefortnak megszerzésük végett.⁵⁸ Az akció további sorsát nem ismerjük, csak az bizonyos, hogy eredménytelen maradt.

Abdul Hamid ajándékán kívül a könyvtár kevés ritkasággal gyarapodott; kéziratokat, régi nyomtatványokat az előző korokhoz hasonlóan a kiegyezés után sem vásárolt, hisz szűkös dotációja még az oktatáshoz és a kutatáshoz legfontosabb munkák maradéktalan beszerzését sem tette lehetővé. Így 1889 és 1899 közt, tizenegy esztendő alatt összesen 1 ősnymtatványt, 12 régi magyar könyvet, 25 darab 1711 előtti hungarikát (túlnyomórészt magyar szerzők külföldön megjelent művei) és 28 kéziratot szerzett be. Utóbbiaknak pontosan a fele Wenzel professzor ajándékából származott.

Az ősnymtatvány, Leone Battista Alberti *De re aedificatione* c. műve (H 419) nem különösebb érték. A régi magyar könyvek közt megemlíthető Kopcsányi Márton *Keresztyén Imadsagos könyve*khéje és a hozzákötött *A Kerestyeni tudománinak rövid Sommaia* c. mű. Mindkettőt Bécsben nyomták, 1637-ben. Ezek az egyetlen ismert teljes példányok, kívülük csak egy erősen csonka példány ismeretes.⁵⁹

⁵⁵ Berkovits Ilona: A budapesti Egyetemi Könyvtár Albucasis kódexe. = MKSz. 1937. 229–240. I. Klny.-ban is.

⁵⁶ Berkovits Ilona: A budapesti Egyetemi Könyvtár Dante-kódexe s a XIII. és XIV. századi velencei miniaturafestészet története. Bp., 1928. 63. l.

⁵⁷ A török ajándékkódexekről: Csontos János: A Konstantinápolyból érkezett Corvinák bibliográfiai ismertetése. = MKSz. 1877. 157–218. l. – Török Árpád: XXXV. Handschriften. Bp., 1878. – A budapesti M. Kir. Egyetemi Könyvtár codexinek címjegyzéke. Bp., 1881. 1–17. l. – Mezey László: Condices Latini medii aevi. Bp., 1961. 23–49. l.

⁵⁸ EK. 116–180/81.

⁵⁹ Szabó K. RMK. I. 665. és 666. Jelzete RMK. I. 114–115.

Az újonnan beszerzett kéziratok közül Arany János Arisztofanész fordításainak a nagy költő által sajátkezűen írt példánya a legbecsesebb. Arany László özvegye ajándékozta 1899-ben.⁶⁰

IV.

ÚJ KATALÓGUSOK

A költözés után a dolgozók idejének java részét a rendes napi munka (rendelések, számlaellenőrzések, az új anyag címfelvétele stb.) mellett a közel 200 000 kötetes régi állomány rekatalógizálása foglalta le.

A régi épületben a meglévő kötetekről kétféle kötetkatalógus adott felvilágosítást, egy leíró (szerzői) és egy szakok szerint csoportosított. Utóbbinak az volt a főhibája, hogy a műveket csak 12 szakba osztotta. A könyvek nem kaptak egyedi jelzetet, a katalógusok csupán annak a szekrénynek és annak a polcnak a jelét tüntették fel, ahol álltak. Ezt a rendszert egy korszerű nagykönyvtárban nem lehetett fenntartani, de nem is lett volna érdemes, mert az új épületben a polcok más méretek voltak, s így mindenképp új jelzeteket kellett adni.

A rendezés elveit egy ebből a célból összehívott bizottság dolgozta ki.⁶¹ Az 1876 május 20-án tartott utolsó ülésen a következő határozatokat fogadták el: a régi kötetkatalógusokat nem folytatják, helyettük új szerzői és szakkatalógust kezdenek. A könyveket 46, az ABC két-két betűjével jelzett szakba osztják, ezeken belül három-három nagyságrendbe (25 cm-nél kisebb, 25–35 cm-es és ennél nagyobb alakúak) csoportosítják, és mindegyiket eggyel kezdődő futószámos (numerus kurrens) jelzettel látják el. A csoportokon belül a magyar és az idegen nyelvű munkákat külön-külön számozzák, azaz összesen 276 számsort létesítenek.

Az egyedi futószámos jelzetrendszer a raktári rend kialakításának elengedhetetlen követelménye volt. Hibájául csak az róható fel, hogy a raktárt 276 részre tagolta, mindegyiknek a végén helyet kellett hagyni a gyarapodásnak, s így előbb következett be a helyhiány, mintha csak néhány számsor lett volna.

Az ekkor kezdett leíró katalógus ma a könyvtár alapkatalógusa. A kéziratok, folyóiratok és néhány különgyűjtemény (ősnymtatványok, aprónymtatványok) kivételével a teljes állományról felvilágosítást ad. Noha a címléirési szabályzat azóta többször módosult – utóljára 1953-ban, a szabvány életbelépésekor – ez a használatát nem zavarja. A változások egy része ugyanis csak az adott információk körét bővítette (sorozathoz tartozó művek gyűjtőlapja, részletesebb utalóhálózat stb.), a lényeges változásokat viszont keresztülvezették az egész katalóguson. Utóbbiak közül a legfontosabb a *címrendszer* megváltoztatása volt, az első nominativusban álló főnévről az első szóra való áttérés.

A 18 × 22 cm-es lapokon levő címléírások nem egyforma részletességgel készültek. Eleinte a munka meggyorsítása érdekében a kevésbé fontosnak tartott adatokat (alcím, rész cím, kiadó, lapszám, több kötetes műveknél az egyes kötetek tartalmának részletezése) elhagyták, a címlapról hiányzó adatokat (szerző keresztnéve stb.)

⁶⁰ Jelentés az 1899. évről. Jelzete H 96.

⁶¹ A tanácskozásokról bővebben l. *Szinnyei József és Horvát Árpád c.* már idézett tanulmányom.

nem egészítették ki. A nem teljes címléírások számát a későbbi és ma is állandóan folyó rekatalogizálás jelentősen csökkentette, de azért a katalógushasználó ilyenekkel ma is bőven találkozhat.

Egy szakkatalógus csak akkor szolgálja jól az olvasót, ha minél több alszakra oszlik, ha egy-egy témára vonatkozóan csak kevés cédulát tartalmaz. Ezt az elvet már a XIX. század első felében ismerték. Andreas Ernst August Schleiermacher 1852-ben nyomtatásban is megjelent rendszere 8838 szakcsoportot sorol fel. A Preussische Staatsbibliothek 1845–81 közt készített szakkatalógusa például a magyar történelmet, tehát egy náluk aránylag kevés művel képviselt szakot a következőképp tagolja: Irodalom, gyűjteményes és vegyes kiadványok, általános történet, római kor, a magyarok legrégebbi története, régészet, fejedelmek, királyok időrendben, általános genealógia, életrajzgyűjtemények, címertan és rendjelek, egyes családok leszármazása és története, földrajz, statisztika, néprajz, szokások és erkölcsök, alkotmány és közigazgatás, királyság, hivatalnoki kar, parlament, államszerződések, pénzügy, ipar és kereskedelem, országutak, folyók, csatornák, hadügy, egyház (korszakokra bontva), jótékonyosság, egyes országrészek, egyes községek.⁶²

Az Egyetemi Könyvtárnak Szinnyi József és Fraknoi Vilmos által kidolgozott szakrendszere a 46 szakon belül minden további részletezést mellőz, az összes művet a szerzők betűrendjében sorolja fel. Pedig a szakozás megkezdésekor a folyóiratokon, ritkaságokon kívül az állomány hozzávetőlegesen 60–70 000 műből állt, egy-egy szakba tehát átlag másfélezer mű került. A helyzet később az új beszerzések következtében egyre romlott. Például a harmincas évek elején a *Ga* (világtörténelem) szakba tízezernél több mű tartozott!

A rendszerről folyó vita kapcsán Horvát Árpád igazgató „*ál-szakszerűségnek*” nevezte azt, ha „*az egyetemes történelem, ókor, középkor, újkor, legújabb kor, Egyiptom és India története, görög és római történelem, népvándorlás, kereszteshadak, reformáció, hadjáratok, forradalmak, Anglia, Franciaország, Olaszország, Németország stb., stb. története, városok, intézmények, erkölcsök stb., stb. története, biográfikák, kronológia, diplomatika, heraldika, genealógia, numizmatika, epigrafika stb., stb.*” mind egy szakba kerül.⁶³ Sajnos azonban megmaradt a kritikánál, nem ajánlott jobbat helyette, pedig az előző évben állami kiküldetésben több hónapig tanulmányozta a nyugateurópai könyvtári rendszereket.

E két említett katalógussal párhuzamosan egy helyrajzi katalógust is elkezdtek.

A rendezési munka 1876 nyarán kezdődött meg, és igen gyors ütemben folyt. Még ebben az esztendőben elkészült az *E* és *D* szak, a következő évben a *B*, *C* és *G* szak, 1878-ban pedig a *H* szak legnagyobb része. Ekkor – mint Máté Sándor írta – „*a külső személyzetből igazgatóvá kinevezett Szilágyi Sándor ... megszakította ... a rendezési munkálatok fonalát, és a folyó munkák elvégzéséből fennmaradó munkáerőt más irányban foglalkoztatta*”. Emiatt az „*1878. év előtt megkezdett helyrajzi*

⁶² A Staatsbibliothek szakrendszerének ismertetését I. Gulyás Pál: A bibliográfia kézikönyve. 1. köt. Bp., 1941. 480. l.

⁶³ Horvát Árpád: Néhány szó a budapesti M. Kir. Egyetemi Könyvtár rendezése és címtározása ügyében. Bp., 1876. 38. l.

katalógusok csonkán, kiegészítésre várnak, melyek hivatalos lettek volna egyszermind a hivatalos leltárt is képezni".⁶⁴

Máté megállapításait nem lehet alaposabb vizsgálat nélkül elfogadni, mert igazgatója iránt ellenszenvvel viseltetett. Mindenesetre a helyrajzi katalógus abbahagyásáért Szilágyi hibáztatható. A gyarapodási naplóban sehol sincsenek feltüntetve a raktári jelzetek, s ez a raktárrevíziót gyakorlatilag lehetetlenné tette. A helyrajzi katalógus folytatását a minisztérium a későbbi esztendőben több ízben sürgette; mindannyiszor hiába, mert a könyvtár személyzethiányra hivatkozva 1929-ig nem vállalta ezt a munkát.

Más a helyzet a rekatalogizálással. Ennek elhúzódnása nem bénította meg a közönségszolgálatot, mert az új címfelvételekre nem került könyveket a régi kötetkatalógusok segítségével meg lehetett találni, és ki lehetett hozatni a raktárból. Így egyéb, fontosabb feladatok miatt ennek ütemét lassítani lehetett.

Végül Máténak harmadik Szilágyi ellen felhozott vádja: „*a szak- és névkatalógus korrekt szerkesztése ... nem volt keresztülvihető*” nem Szilágyit terheli, mert még az 1876-ban tartott megbeszéléseken határoztak úgy, hogy a munka gyorsítása miatt „*el kell térni a modern tudomány színvonalán álló katalógus készítésétől, olyantól, aminőt a Múzeum könyvtára is roppant költséggel, megfelelő haszon nélkül készített*”.⁶⁵

A munka ütemének lassítása miatt a *H* szak rendezése 1879-ben, az aránylag kevés műből álló *F* szaké 1880-ban, a teológiai munkákat tartalmazó *A* szaké 1884-ben, a törzsanyag utolsó részéé, az enciklopédiáké, lexikonoké (*J* szak) 1885-ben fejeződött be.

A rekatalogizálás elhúzódnása magát Szilágyit is kellemetlenül érintette és a minisztériumhoz írt 1883. évi jelentésében mentegetőzik miatta: „*... ha a személyzetnek más teendői nem szaporodtak volna meg óriási arányban, ha más nemű halaszthatatlan dolgok nem tartóztatták volna fel a munkálatok, már jóval hamarabb ura lettünk volna az anyagnak. De a múlt [1882.] évi könyvkiállítás az erő jelentékeny részét vette igénybe ... S ehhez járul a hivatalos teendők nagymérvű szaporodása: ez ében az olvasók száma megkétszereződött, s a vidékre és külföldre küldött könyvek száma megnégyszereződött. De a közönség kiszolgálása s a vidéki posztulátumok teljesítése halaszthatatlan volt*”.⁶⁶

A címléírások hosszú ideig kézírással készültek. 1897-ben Szilágyi egy újítást vezetett be. „*A címcédulák másolásánál kipróbáltam egy Remington féle írógépet, s nagyon alkalmasnak találtam*” – írta ekkor a tanácsnak, és egyben engedélyt kért arra, hogy az évi átalányból 290 forintért megvehesse a könyvtár számára.⁶⁷ Az engedély megérkezett, és 1897 negyedik negyedétől kezdve a katalóguscédulák nagyobb része írógépen készült.

Mindkét címjegyzék tokokban levő, nem rögzíthető lapokból állt. Sorrendjüket az olvasók könnyen összezavarhatták, kiemelhettek belőlük lapokat, amint ez

⁶⁴ Jelentés az 1898. évről V. 1.

⁶⁵ Az Egyetem irattárának az Orsz. Levéltárban őrzött és azóta elpusztult iratai közt volt egy a rendezésre vonatkozó aktaköteg 727–1875/76 számon. Onnan írtam ki az idézetet még 1954-ben.

⁶⁶ Jelentés az 1883. évről. IV–V. 1.

⁶⁷ EK. 226–1897.

később, az első világháború után meg is történt. Az igazgatóság helyesen látta, hogy benne „helyrehozhatatlan kárt okozhatnak az olvasók”.⁶⁸ Ezért a katalógusok szabad használatát csak komoly tudósoknak, megbízható kutatóknak engedte meg. A többi látogatónak a raktárból igényelt műveknél csak a könyv szerzőjét és a címet kellett a kérőlapra írnia, a jelzetet a könyvtári dolgozók keresték ki. Ez a szokás később visszásságokra vezetett. A raktárkezelők a többletmunka miatt sok esetben jelzet nélküli kérőlapokat el sem fogadtak – panasolta az egyik olvasó, Szabó Ernő.⁶⁹

Ezen a bajon az egész katalógus nyomdába adásával akartak segíteni. *A budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Könyvtárának címjegyzéke* című kiadvány első kötete, az olvasóterem kézikönyvtárának katalógusa, 1876-ban jelent meg, s ekkor még úgy tervezték – mint Szinnyei írta az előszóban –, hogy a második kötet a törzskönyvtár „természettudományi és matematikai része” lesz.⁷⁰ Később anyagiak hiánya miatt le kellett erről a tervről mondani, és csak az évi gyarapodást adták ki, átlag 12–13 ív terjedelemben.

A címjegyzék második kötete az 1877. évi gyarapodást tartalmazza. A további kötetek egészen az első világháborúig rendszeresen jelentek meg. A felsorolás a 46 szak szerint, s a szakokon belül az írók betűrendjében történt. A hatodik kötetig a kötet végén egybeolvasztva, betűrendben újra közölték az egész gyarapodást, ettől kezdve csak index tájékoztat a szerzőkről. A folyóiratokat és hírlapokat eleinte az egyes szakok végén tüntették fel, és csak 1894-től osztották egységes betűrendbe.

A teljes folyóiratállományról 1885-ben új katalógus készült, s ez nyomtatásban is megjelent az évi gyarapodási jegyzék végén. A lista hozzávetőlegesen 450 hazai és 1600 külföldi periodikum címét tartalmazza, feltüntetve a meglévő évfolyamokat.

A könyvtár az új épületbe költözéstől kezdve különös gondot fordított a referenzs jellegű művekre, ezekből külön *segédkönyvtárt* állított fel a hivatali szobákban. Katalógusát az olvasók tájékoztatása céljából Kudora Károly összeállításában 26 szakba csoportosítva nyomtatásban jelentették meg.⁷¹ A segédkönyvtár állománya – bibliográfiák, szótárak, enciklopédiák, könyvtártani és könyvtörténeti művek – ekkor kb. 600 műből állt.

KÜLÖNGYŰJTEMÉNYEK

A ritka nyomtatványokat a nyomasztó helyhiány miatt hosszú ideig a többi könyvvel együtt kellett raktározni. A költözés után sor kerülhetett négy különgyűjteménynek, az ősnymtatványok, a régi magyar könyvek, a magyar vonatkozású művek és az aprónymtatványok tárának felállítására.

Ezt a feladatot leegyszerűsítette a teljes anyag szakozása és rekatalogizálása,

⁶⁸ EK. 18–1892.

⁶⁹ Szabó Ernő: Néhány adalék a tudományegyetemi könyvtár történetéhez. = Egyetemi Lapok. 1892. febr. 18-i szám. Az 1920-as években a szakkatalógus céduláit kilyukasztották, összefűzték, és miután így biztosították a sorrendet, az olvasók rendelkezésére bocsájtották.

⁷⁰ Bp., 1876. IV. 1.

⁷¹ A budapesti Királyi M. Tudomány-Egyetem segédkönyvtárának címjegyzéke. Bp., 1884. Az 1883. évi gyarapodási jegyzék függelékeként jelent meg, de kiny.-ban is.

hiszen ennek során minden egyes kötetet amúgyis kézbe vettek, s így könnyű volt kiválasztani az új gyűjtemények anyagát.

Az ősnymotványtár felállítása 1878-ban fejeződött be. Rendezésére és katalógizálására Kudora másodőr kapott megbízást. Feladatával 1881-ben készült el. Szilágyi a katalógust nyomtatásban akarta kiadni, tervét azonban kétszer is elhatalasztotta, 1881-ben azért, mert a rekatalógizálás közben egyre újabb és újabb olyan keltezetlen könyveket találtak, melyek inkunábulumoknak bizonyultak, 1887-ben pedig az időhatárnak 1520-ig való kiterjesztését tervezték.⁷² Jóllehet az 1501–1520 közt megjelent művek egészen részletes címléírása megtörtént, 1901-ben a könyvtár mégis visszatért a nemzetközileg elfogadott 1500 esztendőhöz. Kudora körülbelül 950 ősnymotványt dolgozott fel.⁷³

A „*Régi magyar könyvtár*”-ba (RMK. I-gyel és RMK. II-vel jelezve) az 1711-ig megjelent magyar nyelvű és a Magyarországon nyomott könyveket osztották, tehát azokat a műveket, amelyeknek bibliográfiáját Szabó Károly állította össze *Régi magyar könyvtára* első két részében. Noha Szabó könyvészeete készítésekor az Egyetemi Könyvtár állományát is átvizsgálta, az RMK gyűjtemény értékét 28 olyan kötet növelte, amelyeket Szabó sem innen, sem máshonnan nem ismert, s így unikumnak számítottak.

A „*Magyar vonatkozású*” (röviden MV) gyűjteményt az 1711-ig megjelent hungarikákból állították fel, olyan könyvekből, amelyek vagy Magyarországról szólnak, vagy magyar származású a szerzőjük. A századforduló táján, amikor Szabó Károly és Hellebrand Árpád *Régi magyar könyvtárának* harmadik része is elhagyta a sajtót, a gyűjteményt kettéválasztották; az RMK. III-mal jelölt részbe tették át a magyar szerzők munkáit, míg a magyar tárgyúak továbbra is az MV-nek nevezett másik részben maradtak.

A könyvtár állománya bővelkedett sok reformáció korabeli hitvitázó művel, politikai röpirattal és egyéb XVI. századi aprónymotványokkal. Ezek az „*aprónymotványok*” elnevezésű gyűjteménybe kerültek. Később az időhatárt kitolták, XVII., sőt XVIII. századi nyomtatványokat is osztottak ide, változatos tartalommal (gyászbeszéd, iskoladrámák, nyelvtanok, liber graduálisok). Még a terjedelmével sem törődtek, mert száz lapnál vastagabb kötetek is akadnak köztük.

Ezeken kívül a nyolcvanas évek elején még kb. 60 000 darab aprónymotvány sorakozott a könyvtár polcain. Ezeket is különgyűjteményekbe osztották, de éppen ellenkező okból, mint az előbb említettek. Nem tartották ritkaságoknak őket, sőt kevesebbre értékelték, mint a törzsanyaghoz tartozó műveket, és ezért nem érdemesítették rendes feldolgozásra. Általában csak egy katalóguscédulát készítették róluk, s ezt nem az alapkatalógusba osztották, hanem külön címtárba.

Ilyennek tekintették a külföldi egyetemi disszertációkat. Rendezésük az 1876-ban elfogadott szakrendszer szerint történt, címfelvételüket az úgynevezett disszer-

⁷² Jelentés az 1881. évről. IV. 1. és jelentés az 1887. évről. IV. 1.

⁷³ Az ősnymotványtár történetéről I.: Vértessy Miklós: Az Egyetemi Könyvtár ősnymotványgyűjteményének története. = Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei. II. 1964. Bp., 1964. 109–126. I. – Vértessy: Die Geschichte der Inkunabelsammlung der Universitätsbibliothek von Budapest = Beiträge zur Inkunabelkunde. 3. ser. 3. H. 1967. 109–123. I.

táció-katalógusban őrizték. Külön gyűjteményekbe kerültek a XVIII–XIX. századi üdvözlő versek, a halotti versek, a halotti beszédek, a naptárak; a fennmaradt aprónyomtatványok pedig a „*miscellanea*” elnevezést kapták.

Az aprónyomtatványok feldolgozására a törzsállomány befejezése után került sor. A munka kb. egy évtizedig, a kilencvenes évek közepéig húzódott el. Litassy József kezdte el, halála után Márki József folytatta.⁷⁴

KÉZIRATKATALÓGUSOK

A nyomtatott könyvek rendezése és címfelvételezése mellett a történettudós igazgató különösen szívügyének érezte a könyvtár nagyértékű történelmi forrásanyagát, a kéziratokat. „*Az, hogy a régi rendezés a tudomány mai színvonalának nem felel meg, legkevesebb baj volna, de a fő az, hogy a legfontosabb dolgok katalogizálva sincsenek. A drága kódexek hiányosan és rosszul vannak felvéve, az oklevelek szét vannak szórva, és nincsenek indikálva, a tudósok levelei szét vannak szórva különböző kollektciókba. Így sem a tudósokat kiszolgálni, sem az írókat gyámolítani nem lehet*” – panasolta egy átiratban a rektornak.⁷⁵

A panasz jogos volt, bár erősen túlzott, A Pray, Kaprinay és Heveneszi gyűjtemények anyagáról igen részletes, az egyes oklevélmásolatok tartalmát pontosan feltüntető kötetkatalógusok készültek még a XIX. század legelején. Ezeket ma is őrzi a könyvtár.⁷⁶ A többi kézirat nagyobb részéről a negyvenes évek közepén Toldy Ferenc igazgató és Garay János költő, akkoriban a könyvtár irnoka, állított össze egy cédulakatalógust.⁷⁷ Az azonban való, hogy egy közös mutató nagyon hiányzott, használatuk enélkül nehézkes volt.

Szilágyi nem maradt meg a pusztá panasz mellett. Addig ostromolta felterjesztéseivel az egyetemet és a minisztériumot, amíg végre sikerült kiharcolnia előbb egy ideiglenes, később pedig egy végleges állást ennek a munkának az elvégzésére.

A kéziratkatalogizálás nagy felkészültséget, nyelvtudást, paleográfiai és bibliográfiai ismereteket kíván. Így a munkaerő kiválasztása nem bizonyult könnyű feladatnak. Szilágyi azonban a fiatal történetírói gárdában megtalálta a megfelelő embereket, olyanokat, akik részben már addigra nevet szereztek maguknak, részben később váltak ismert tudósokká. Ilyen volt Fejérpataky László, aki a munkát elkezdte, és Barabás Sámuel, Szádeczky Lajos, Dedek Crescens Lajos, akik folytatták és befejezték.

Először a kódexek kerültek sorra. Az állomány 116 latin (ide számítva két olasz és egy spanyol nyelvűt is) 2 görög, 5 szláv, 5 arab, 8 török, 3 német és 8 magyar kódexből állt. A latin, német és magyar nyelvűeket Fejérpataky katalogizálta, a többiekhez külső segítséget kért, így a görögökhöz Ábel Jenő egyetemi professzort,

⁷⁴ A katalógusok történetét l.: Pálvölgyi Endre: Az Egyetemi Könyvtár katalógusai. Kézirat. Jelzete: J 157.

⁷⁵ Ek. 37–1879/80.

⁷⁶ Jelzetek: A Pray gyűjteményé J 132, a Heveneszié J 130, a Kaprinay ívrét gyűjteményé J 131, a negyedrévét J 127. és 129.

⁷⁷ Jelzete J 61.

a szlávokhoz Bojnisch Iván horvát régészt, aki akkor kapott doktori oklevelet a budapesti egyetemen, az arabokhoz Goldziher Ignácot, a sémi filológia egyetemi magántanárát és a törökökhöz Szilády Áron akademikust.

Trefort miniszter biztosította a katalógus kinyomatásához szükséges anyagiakat, s így 1881-ben megjelent két változatban, magyar, illetve latin nyelvű címlappal, előszóval, de azonos szöveggel.⁷⁸

A többi kézirat közül külön gyűjteménybe kerültek a céhlevelek, valamint az eredeti oklevelek és levelek (*litterae originales*). A Hevenesi, Kaprinay és Pray gyűjtemény hasonlóképp külön kollektió maradt, azonban néhány kötetet, amelyek másolatok helyett eredeti okleveleket tartalmaztak, Szilágyi egységeire bontatott és a *litterae originales* közé osztatott. Ez a sors érte a Hevenesi gyűjtemény 68. és 74., a Pray gyűjtemény 58. és 59. kötetét. Az eljárás oka ismeretlen, de valószínűleg összefügg Szilágyinak a török korra vonatkozó oklevélgyűjtő tevékenységével – Tóth András megállapítása szerint.⁷⁹

Azokból a kéziratokból, amelyek egyikbe sem tartoztak, kilenc szakcsoportot létesítettek, s ezeket betűjelzéssel látták el: A = teológia, Ab = egyháztörténet, B = jogtudomány, D = orvostudomány, E = természettudományok, F = filozófia, esztétika, pedagógia, G = történelem, irodalomtörténet, földrajz, H = nyelvészet és szépirodalom, J = katalógusok.

A kéziratári katalógus további kötetei nagy késéssel jelentek meg, 1889-ben a kilenc fent említett szakba sorolt kéziratoké és a céhleveleké, 1897-ben a *litterae originales*, valamint a Hevenesi és Pray gyűjtemény feldolgozása. A két befejező kötet már a századforduló után került ki a nyomdából, 1907-ben (Kaprinay kollektió) és 1910-ben (*index*).⁸⁰

A késedelmes megjelentetés egyik oka az volt, hogy a kéziratokkal foglalkozók szerény, a tudásuknak meg nem felelő fizetést kaptak, s így egy-két esztendő múlva jobb állásba mentek. Fejérpataky nem egészen másfél évet töltött itt. 1882-ben a minisztérium hosszabb külföldi tanulmányútra küldte, majd a Magyar Nemzeti Múzeumba nevezte ki levéltárossá. Barabás 1883-ban került ide, két évvel később az Országos Levéltárba helyezték. Szádeczkyt 1891-ben a *Képviselőházi Napló* szerkesztésével bízták meg. Dedek viszont nem tudta egész munkaidejét a kéziratokra fordítani, mert a kis létszám miatt egyéb könyvtári munkát is kellett végeznie, 1897-ben pedig a kultuszminisztérium hosszú ideig tartó, nem könyvtári vonatkozású levéltári kutatással bízta meg.

A nagy késést azonban mindez csak részben indokolja, mert a katalógusok összeállításában a meglevő jegyzékek nagy könnyítést jelentettek. Áll ez különösen a Kaprinay gyűjteménnyel kapcsolatban, mert ennél kevés önálló munkát végzett Dedek, jóformán kimásolta az egészet a régi katalógusokból, s ahol változtatott rajta, mint például a negyedrészt sorozat 54., 55. és 57. köteteinél, a változtatás túl-

⁷⁸ A budapesti M. Kir. Egyetemi Könyvtár codexinek címjegyzéke. – *Catalogus codicum Bibliothecae Universitatis R. Scientiarum Budapestinensis*. Bp., 1881.

⁷⁹ Tóth A.: „Holt” kéziratgyűjtemények élete. = *MKSz.* 1958. 42–50. l.

⁸⁰ *Catalogus manusciporum Bibliothecae Reg. Scient. Universitatis Budapestinensis*. 2. tom. 1–4. pars. Bp.

nyomóan rövidítés volt. Munkáját e tekintetben inkább sajtó alá rendezésnek nevezhetjük, mint önálló feldolgozásuak.⁸¹

RAKTÁRAK

Az 1875-ben elkészült hatalmas épület, amelynek légköbmétere több, mint tízszerese volt a réginek, csak rövid időre biztosította a könyvek zavartalan elhelyezését. Négy évvel később már jelentkezett minden könyvtár örökös baja és panaza, a helyhiány. Ennek főokát abban kell keresnünk, hogy kevés helyiséget rendeztek be raktárnak. Sok teret foglaltak el a szolgálati lakások, az alagsort és a széles folyosókat nem állványozták be, a második emeletet pedig ideiglenes használatra a mintagimnázium kapta.

A könyvtár ezért Trefortot állandóan kérvényekkel és szóbeli panaszokkal ostromolta, hogy telepítse ki az iskolát. Ez 1881 őszén megtörtént, a kiürített termek falaira 1882 elején olcsó, fából készült könyvállványokat szereltek, és ettől kezdve másfél évtizedig nem okozott gondot a helyhiány. 1896-ban azonban Szilágyi megint úgy nyilatkozott, hogy „a hely szűkét már is kezdjük érezni”.⁸² Ezen a gondon átmenetileg az első emeleti folyosó beállványozása segített.

V.

KÖZÖNSÉGSZOLGÁLAT

A költözés után a személyzet kis létszáma és a rendezési munkák miatt a nagy olvasóterem csupán délután volt nyitva, kettőtől hatig. 1883-tól a látogatók délelőtt tíztől tizenkettőig is használhatták. Sokan kifogásolták a délutáni korai zárást. Szilágyi ekkor a nyitvatartás idejét két órával későbbre tette át (4-től 8-ig), és a felügyelővel megszámláltatta az olvasók számának órák szerinti megoszlását. Kiderült, hogy hét óra után ugyan kevesen érkeznek, de az ottlevők közel harmada egészen nyolcig maradt. A tanács 1883-ban azt kívánta, hogy a könyvtár kapuit csak este tízkor zárják be, de ilyen értelmű leiratát az igazgató a személyzet túlterheltségére való hivatkozással elutasította, bár a javaslat „pedagógiai fontosságát” elismerte.⁸³

Tíz évvel később, 1893-ban Csáky kultuszminiszter elrendelte, hogy az olvasóterem kilenctől tizenkettőig és háromtól nyolcig legyen nyitva, az olvasás az egyetemi szünnapokon se szüneteljen, és utasította Szilágyit: „*legyen rajta, hogy célszerűbb munkamegosztás mellett a jelenlegi szolgálétszám is megfeleljen a követelményeknek*”.⁸⁴ Az igazgató válaszában elismerte az egész napi nyitvatartás fontosságát, de utalt arra, hogy az új rend mellett a raktárkezelőknek napi tíz órát kell dolgozniuk. Kérte tehát, hogy adjanak engedélyt még egy személy felvételére, vagy ha ez

⁸¹ Dedek maga seholsem hivatkozik a régi katalógusokra, mint forrásra.

⁸² Jelentés az 1896. évről V. l.

⁸³ EK. 63–1883/84.

⁸⁴ EK. 15–1893. A rendelet kelte 1892. dec. 24.

nem lehet, akkor ne növeljék a nyitvatartás idejét.⁸⁵ Csáky hajthatatlannak bizonyult, ragaszkodott a megnövelt nyitvatartási időhöz, és csak 1894 február 20-án írta alá az engedélyt egy új ideiglenes napibéres felvételére.

A helyben olvasást 1880-ig semmiféle formához nem kötötték. Joggal írhatta Szilágyi, hogy „*nincsen nyilvános könyvtár Európában, mely oly korlátlanul, minden megszorítás nélkül volna nyitva boldog, s boldogtalannak.*” De ezt a korlátlan szabadságot nem lehetett sokáig fenntartani. A hiányos ellenőrzés miatt ismételt előfordult, hogy az olvasók tankönyveket vittek a WC-be, ott letépték tábláját, s a könyv belső részeit kabátjuk alatt kicsempészték, ellopták. Emellett egy olyan lopás is történt, amely „*az épületre, s a benne olvasókra is könnyen végzetessé válhatott volna*”. A WC-ben levő gázlámpa csövét egyik nap estefelé valaki lecsavarta, és zsebre vágta. A nyitva maradt csövön át a gáz szabadon áramlott a szűk és zárt helyiségbe. Szerencsére az egyik olvasó érezte az erős gázzagot, s így idejében elzárták a vezetékét. Ha a raktárkezelő valamivel korábban megy ki égő kanóccal a lámpa meggyújtására, vagy ha valaki gyufát gyújt, súlyos robbanás történhetett volna. Ilyen lopás után „*az igazgatóságnak garanciát kellett kapni, hogy ide csak komoly törekvésű, s valóban olvasni akaró ember jön be, nem pedig a rossz idő ellen azilumot kereső lump*” – írta Szilágyi,⁸⁶ és a tanács beleegyezésével bevezette a névre szóló olvasójegyeket. Ezt azonban megfelelő személyazonossági igazolás mellett bárki megkaphatta.

A nagy olvasóterem nem sokkal az építkezés befejezte után már szűknek bizonyult. A 132 férőhely a sok ezer egyetemi hallgatónak kevés volt. Ennek igazolására két korabeli újságcikket idézek. A *Függetlenség* című napilap tudósítója az 1880 szeptember 26-i számban *Könyvtáraink* címmel elpanaszolja, hogy már nyitás előtt nagy tömegben várnak az olvasni akarók, és amikor megszólal a nyitást jelző harang, nagy tülekedés keletkezik a ruhatár előtt. Az öklök és a szolgák protekciója dönti el – tudósít a riporter – hogy ki jusson az olvasóterembe, és ki maradjon kívül.

Rényi József, az Egyetemi Kör elnöke az *Egyetemi Lapok* 1892 február 18-i számában így sóhajtott fel: „*Hányszor volt zsúfolva az Egyetemi Könyvtár, melynek elhanyagolásával vádolnak, hányszor kellett dideregnünk a téli hónapokban, míg az olvasóterem székei közül valamelyik szabaddá lett.*”⁸⁷

A panaszokat megerősíti a forgalmi statisztika. 1880-ban 37 197 olvasó 45 375 művet használt. A napi átlag 140 fő, ám a forgalom nem oszlott meg egyenletesen, az olvasók száma több alkalommal meghaladta a napi 250-et, s ez napi négy órai nyitvatartás mellett erős telítettséget jelent. A látogatók száma 1890-ig nagyjából azonos szinten mozgott, ettől kezdve állandóan emelkedett, és 1899-ben elérte a 49 034 olvasót és az 53 463 művet. Ez a szám azonban napi nyolc órai nyitvatartás mellett kisebb zsúfoltságot jelentett az 1880. évinél.

A statisztikához némi helyesbítést kell alkalmazni. Ugyanis a 49 034 szám pontosan véve nem ugyanennyi olvasót jelent, hanem azt, hogy „*a 2809 látogatásra jogosultsággal bíró olvasó hány ízben használt könyvet*”. Az akkori szabályzat ugyanis

⁸⁵ EK. 113–1893.

⁸⁶ EK. 32–1880/81.

⁸⁷ A cikk R-rel van jelezve, s ez minden bizonnyal Rényit jelenti.

kimondta, hogy „rend szerint egyszerre csak egy kötet adatik ki olvasás végett; kivéltet tesznek a szabály alól a szótárak, nyelvtanok, fordítások, atlaszok s más efféle segédkönyvek.” Azonban „egy azon nap több különböző munka is kiadatik egymás után az olvasónak.”⁸⁸ Tehát ha valaki egy negyedóra elmúltával visszaadta a kapott könyvet, és mást kért helyette, akkor a statisztikában két látogatót jelentett. Az olvasott művek száma ezért olyan kevés az olvasók számához viszonyítva.

Az olvasótermen kívül a helyben olvasásra az első emeleti kerek szobában egy külön tanári dolgozószoba és a földszinten egy folyóiratolvasó – akkori nevén „hírlapszoba” – is rendelkezésre állt. Itt nemcsak a professzorok és az ismert nevű tudósok kaptak helyet. „A nagyobb munkákkal és tanulmányokkal elfoglalt ifjak számára a kerek teremben mindig van hely – jelentette Szilágyi 1881-ben – senkitől sem tagadtam meg az engedélyt; aki komolyan akar tanulni, szívesen segítik utasításokkal a tisztviselők.”⁸⁹

Arra vonatkozóan, hogy hányan vették igénybe ezt a lehetőséget, az évi jelentések csak annyit mondanak, hogy „az egyetemi tanárok és kutatók számára fenntartott dolgozóteremben és a folyóirati szobában történt használati forgalom, ami pedig évről-évre progresszív módon nagyobbodva, igen jelentékeny, itt nincs felvéve.”⁹⁰ 1899-ben 2555 olvasó 7534 művet használt ily módon.

A kölcsönzés a korszak elején jobbra az egyetemi tanárookra szorítkozott, és ennek megfelelően igen kisszámú; napi átlagban mindössze 2 kölcsönző 5 művet vitt el. Később enyhítették a kölcsönzési feltételeket. Az 1881. évi szabályzat szerint biztosíték nélkül vihettek haza könyveket az egyetemi tanárok, s az igazgató engedélye mellett „oly tekintélyes állású férfiak, kiknek magánvagyonra vagy hivatali állása elégséges biztosítékot nyújt arra nézve, hogy az okozott kárt megtéríteni képesek is, bírják is.” Tanárképző hallgatók egyetemi tanár, a központi papnevelde növendékei a szeminárium igazgatójának jóállása mellett kaphattak kölcsön könyvet, mások – tehát a jogászok és orvostanhallgatók is – csak a könyv teljes árának biztosítékképp való letétele mellett.⁹¹

Ettől kezdve a forgalom fokozatosan emelkedett, és napi átlaga 1895-ben elérte az 50 művet. Az évek szerinti megoszlás a következő:

év	1877	1880	1885	1890	1895	1899
kölcsönvett mű	1463	2686	3224	4503	13577	13907

AZ OLVASÓK ÉS AZ ÁLTALUK HASZNÁLT MŰVEK

Az egykori olvasókról és olvasmányaikról a forgalmi statisztikák adnak többé-kevésbé kielégítő felvilágosítást. Az olvasóterembe beiratkozottak foglalkozásáról a legkorábbi kimutatás 1886-ban készült. Nézzük meg ezt és a korszak végéről az 1899. évit!

⁸⁸ Ügyviteli utasítás a budapesti K. M. Tudomány Egyetemi Könyvtár számára, 28–29. § Bp., 1875. 9. 1.

⁸⁹ EK. 217–1880/81.

⁹⁰ Jelentés az 1895. évről. Hasonló mondatok egyéb évekről szóló jelentésekben.

⁹¹ 1881. évi szabályzat a budapesti egyetemi könyvtár részére. 35. § Bp., 1881. 10. 1.

Foglalkozás	1886	1899
joghallgató	637	1241
orvostanhallgató	527	189
bölcsészhallgató	172	473
hittudományi hallgató	10	7
gyógyszerészhallgató	56	10
műegyetemi hallgató	95	242
állatorvostan hallgató	–	31
jogszigorló	26	69
szigorló orvos	35	24
tanárjelölt	17	42
ügyvédjelölt	174	190
középiskolás	124	56
hivatalnok	92	107
író, újságíró	11	21
ügyvéd	22	12
orvos	11	10
lelkész	–	3
tanár, tanító	37	53
egyéb (magánzó, tiszt stb.)	36	29
összesen	2082	2809

Százalékos megoszlás szerint:

	1886		1899	
	fő	%	fő	%
tudományegyetemi hallgató	1402	67,3	1920	68,6
más egyetem hallgatója	95	4,5	273	9,7
szigorló, tanárjelölt	78	3,8	135	4,8
ügyvédjelölt	174	8,4	190	6,7
középiskolás	124	6,0	56	2,0
egyéb	209	10,0	235	8,2
összesen	2082	100	2809	100

A látogatók kétharmada mindkét évben a tudományegyetem hallgatói közül került ki. 1899-re emelkedett a szigorlók száma, több mint duplájára nőtt a műegyetemi és állatorvostani hallgatók száma, erősen csökkent a középiskolásoké, és közel két százalékkal azok aránya, akik az olvasótermet nem tanulás céljából vették igénybe, hanem művelődés vagy tudományos kutatás érdekében.

A jogász (hallgató, szigorló, ügyvédjelölt, ügyvéd) olvasók arányát nem mondhatjuk magasnak, ha összehasonlítjuk a joghallgatók számával. Az 1899/1900 tanév első felére beiratkozott 5546 diák közül 3849 (69,5%) a jogász. Ez a szám szoros összefüggésben áll a jogi műveltség túlbecsülésének folyamatával. A jogi diploma a közfelfogás szerint birtokosát a legkülönfélébb állások betöltésére tette alkalmassá, s ezért kinevezéseknél – elsősorban természetesen a közalkalmazotti kinevezéseknél – a jogi doktorátus letételét követelték meg.

A tanári kutatószoba és a hírlapszoba használatára az igazgató adott engedélyt, a kevés számú látogatót a felügyelő tisztviselők jól ismerték, feleslegesnek tartották

az ide szóló látogatójegyet, s ezért foglalkozásuk szerinti megoszlásukról nem készült kimutatás.

Az olvasott művekről szóló statisztikák csak a kilenc főszak szerinti felbontást közlik, s így ezekből nem derül ki, hogy a *G* szakon belül hány történelmi (Ga, Gb), irodalomtörténeti (Gc), művészettörténeti (Gd) és földrajzi (Ge) művet olvastak. A százalékos arány kiszámításánál mellőztem a folyóiratokat, ritkaságokat és a lexikonokat, enciklopédiákat stb. tartalmazó *J* szakot. Ezek ugyanis a legkülönbözőbb műveket foglalják magukba, s ezért nem adnak arra a kérdésre feleletet, hogy milyen arányú volt az olvasók jogi, orvosi, történelmi stb. érdeklődése.

Az évi jelentésekben közreadott táblázatok 1898-ig csak az olvasóteremben használt műveket tüntetik fel. Ferenczy Zoltán, az új igazgató 1899-ben azután a kölcsönzésekről és a tanári szoba forgalmáról szóló kimutatásokat is közreadta, hogy „*a kép a könyvtár használatáról teljes legyen.*”⁹² Ebben az évben a forgalom a következőképp alakult:

szak	összesített forgalom		olvasótermi forgalom		tanári és hírlapszoba		kölcsönzés	
	művek	%	művek	%	művek	%	művek	%
A	1 005	1,6	114	0,2	142	4,1	749	6,9
B	25 361	39,9	23 426	47,7	596	17,4	1 339	12,3
C	6 313	9,9	5 459	11,1	384	11,3	470	4,3
D	5 504	8,7	4 876	9,9	207	6,0	421	3,9
E	4 010	6,3	3 507	7,1	226	6,6	277	2,6
F	2 707	4,4	1 426	2,9	614	18,0	667	6,1
G	9 917	15,6	5 249	10,7	934	27,5	3 734	34,4
H	8 649	13,6	5 138	10,4	313	9,1	3 198	29,5
J	6 295		4 268		1 178		849	
folyóirat	4 313				2 667		1 656	
ősnyomtatvány	421				177		244	
kézirat	161				10		151	
egyéb	253				101		152	
	74 909		53 463		7 539		13 907	

A 74 909 mű 71,4%-át az olvasóteremben használták, s így az itteni forgalom döntően befolyásolja az összforgalmat. Külön-külön vizsgálva a nagy olvasótermet, a tanári és hírlapszobát, valamint a kölcsönzést, egymástól jelentősen eltérő adatokat kapunk.

A teljes forgalomnak majdnem pontosan a fele, 49,8% esik a jog- és államtudományi művekre (B és C szak). Túlnyomó részük tankönyv, használati arányuk legnagyobb az olvasóteremben (58,8%), az ide beiratkozott jogászok nagy számának megfelelően, míg a tanári szobában és a kölcsönzőben ez az arány 28,7, illetve 16,6%-ra csökken.

A bölcsészkaron előadott tárgyak közül a természettudományok az összfor-

⁹² Jelentés az 1899. évről.

galomnak csak 6,3%-ával vannak képviselve, a társadalomtudományok (F, G, H szak) pedig 33,6%-kal. A professzorok és tudósok elsősorban a könyvtár történelmi, irodalomtörténeti, nyelvészeti, filozófiai és pedagógiai anyagát keresték. Ezt bizonyítja, hogy e szakok együttes aránya a tanári és hírlapszobában elérte az 54,6%-ot, a kölcsönzésben pedig a 70%-ot. Különösen feltűnő, hogy a filozófiai-esztétikai-pedagógiai könyvekre (F szak) esik a tanári szobai használat 18%-a, noha ezek aránya az állományban és a beszerzésben egyaránt nem érte el még a 8%-ot sem.

A kimutatásban ősnymotatványnak nevezték az 1500-ig megjelent nyomtatványokon kívül az 1711 előtti magyar könyveket is. Ezeknek, valamint a kikölcsönzött kéziratoknak a száma azért olyan magas, mert benne foglaltatik a vidékre küldött ritkaságok száma.

PANASZOK AZ OLVASÓSZOLGÁLAT ELLEN

A múlt század utolsó negyedében általános a panasz, hogy a könyvtárak raktárkezelői gorombák, kelletlenül szolgálják ki a közönséget. A *Függetlenség* 1880 szeptember 26-i számában megjelent *Könyvtáraink* című cikk például megemlíti, hogy csak azért nem panaszolja az Egyetemi Könyvtári „szolgák udvariatságát,” mert így is sokkal felette állnak múzeumi kollégáiknak. 1892-ben Szabó Ernő az *Egyetemi Lapok*ban sokkal erősebb hangon írt. Szerinte a baksis játssza a főszerepet, s ha valaki a raktárból óhajt egy könyvet az olvasóterembe kérni, akkor „a t. szolga urak tenyerével kell beszélni”. Ő egy Eusebius kötetet hónapok óta hiába keresett. Az állandóan visszatérő válasz az volt: nincs. De amikor újkor az egyik raktárkezelőnek borraalót adott, az a többi könyvreváró olvasót faképnél hagyva a könyvtári szabályok ellenére azonnal hozta a kért művet.⁹³

Szilágyi ismerte ezeket a panaszokat, és tudta, hogy a közönségszolgálatot meg kell javítani. Ebbe a feladatba az olvasókat is be akarta kapcsolni. 1891-ben figyelmeztető táblákat tétetett ki, s ezen hívta fel őket, hogy ne mulasszák el „a tapasztalt visszaéléseket alulíroit igazgatónak bejelenteni; még pedig nem általánosan hangzó vádat, hanem konkrét esetet, mert el vagyok határozva a szabályzatoknak az olvasók érdekében érvényt szerezni.”

A felhívás semmit sem segített. Szabó Ernő említett cikke is elismeri, hogy a látogatók teljesen passzívak, nem akarják panasztevésükkel kockára tenni a raktárkezelők jóindulatát. Ilyen körülmények közt az igazgató csak arra szorítkozhatott, hogy a tudomására jutott panaszokat megvizsgálta, és a vizsgálatnak megfelelően intézkedett. Ez a néhány konkrét eset azonban megmutatta, hogy az olvasóktól nemcsak támogatást nem várhat, hanem ők azok, akik „a szolgaszemélyzetet demoralizálják, s ennek megtörténte után még ők törnek pálcát azok erkölcsi értékén, melynek megalázásában részt vettek.” Nem a raktárkezelők követelték a borraalót, hanem annak adásával a közönség szoktatta őket ahhoz, hogy hivatali munkájukat külön ellenérték ellenében végezzék.⁹⁴

⁹³ Néhány adat a tudomány egyetemi könyvtár történetéhez. 1892. febr. 18-i szám. A raktárból kért műveket ugyanis csak másnapra vitték be az olvasóterembe.

⁹⁴ EK. 18–1892.

Voltak, akik a hosszú, két és fél – három hónapig tartó nyári szünetet helytele-
nítették. A *Függetlenség* 1883 április 11-i számában megjelent *Könyvtári mizériák*
című cikk felvetette a kérdést, hogy nyáron a három budapesti nagykönyvtár közül
miért nincs felváltva legalább egy nyitva? A könyvtárvezetők közül egyedül Szilágyi
válaszolt. Rámutatott arra, hogy az Egyetemi Könyvtár „*egész éven át soha sincs*
bezárva”. Nyáron ugyan csak délelőtt van hivatalos óra, és az olvasók kis száma
miatt a nagy olvasótermet valóban nem nyitják meg, de a kis olvasót, a hírlap-
szobát, mindenki használhatja ilyenkor is. „*Ezt legjobban az újságíró urak tudják,*
kik, ha valamely adatra szükségük van, néha még az ünnep napján is felkeresik a
könyvtárt, s üres kézzel sohasem távoznak.”⁹⁵

Még egy, az egyetemi tanácshoz beadott panasziratról kell megemlékeznünk.
1882-ben több egyetemi hallgató kifogásolta, hogy egyes, több kiadást megért
alapvető műből csak régi, 20–30 évvel azelőtt megjelent példányt kaphatnak meg
olvasásra. Szerezze be a könyvtár az újabb megjelenésűeket is! A tanács a könyv-
tárigazgatótól kért véleményes jelentést az ügyről. Szilágyi, aki bosszús volt, hogy
a kari könyvtárbizottságok a beszerzésnél egyáltalában nem igénylik a könyvtár-
vezetőség javaslatát, véleményét, hozzászólását, csak ennyit írt az aktára: „*Ez a*
karok dolga – különben kevésről áll.”⁹⁶

KÖNYVTÁRKÖZI KÖLCSÖNZÉS

A múlt században a könyvtári ügyek intézésére nem volt semmiféle központi
szerv. Ezt a szerepet nagyon sok esetben az Egyetemi könyvtár vállalta. A legfonto-
sabb és a legtöbb munkával járó ilyen ügynek a külföldi kölcsönzés bizonyult.

A könyvtár már régóta küldött könyveket vidéki gimnáziumoknak, jogaka-
demiáknak, könyvtáraknak és más intézményeknek. Szilágyi ezt a könyvtárközi
kölcsönzést különösen fontosnak tartotta az adott viszonyok közt, s ezért erősen
propagálta. Örömmel ajánlotta fel nagyszámú tudós barátjának és minden kutató-
nak a könyvtár enemű szolgálatát. 1882-ben 36 vidéki intézménynek 89 esetben
adatott postára kölcsönműveket, és ettől kezdve a forgalom egyre nőtt. A kilencvenes
években az évi jelentésekben sohasem hiányzik a következő mondat: „*A hazai*
tanintézetek majdnem kivétel nélkül igénybe vették könyvtárunkat.” Ugyanakkor a
fővárosi kutatók részére nagy számban kölcsönzött vidékről okleveleket és Buda-
pesten nem található könyveket.

A tudományos szempontból fontos anyag tekintélyes része a hazai könyvtá-
rakban egyáltalán nem volt található. Szilágyi ezért rendszeresítette a külföldről
való kölcsönzést is. 1882-ben 12 könyvtárhoz 25 ízben fordult kérő levelekkel.
Később ez a szám lényegesen emelkedett. Volt olyan esztendő, az 1890., amikor az
Egyetemi Könyvtár kölcsönkérő aktái 45 külföldi könyvtárba és levéltárba jutottak
el, számszerint 14 osztrák, 12 német, 3–3 francia és svéd, 2–2 belga, holland, olasz
és svájci, valamint 1–1 dán, amerikai, indiai, orosz és spanyol intézménybe.⁹⁷

⁹⁵ *Függetlenség*. 1883. ápr. 12-i szám.

⁹⁶ EK. 217–1881/82.

⁹⁷ Jelentés az 1890. évről.

A kölcsönzés nem szorítkozott a könyvtárban dolgozó kutatók igényeire, hanem vállalta a közvetítő szerepet a vidéken élő tanárok, írók, könyvtárosok igényei kielégítésére. Kívánságukra a legnagyobb készséggel kért könyveket külföldről, s ezeket megérkezésük után továbbította a hozzájuk legközelebb eső gimnázium, könyvtár vagy plébánia címére.

A külföldi intézmények szívességét igyekezett viszonzni. Amikor például a gráci egyetemi könyvtárnak volt szüksége néhány, az Egyetemi Könyvtárban nem található magyarországi sematizmusra, kölcsönkérte ezeket a Nemzeti Múzeum könyvtárából, és úgy adta postára.

1885-ben egy vidéki középiskola kérését a bécsi egyetemi könyvtár nem teljesítette. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium ennek kapcsán érdeklődött, hogy a budapesti Egyetemi Könyvtár milyen feltételek mellett kölcsönöz Ausztriába. Szilágyi válaszában beszámolt a külföldi kölcsönzés egyre növekvő forgalmáról, dicsérte az osztrák könyvtárak előzékenységét, és érthetőnek tartotta, ha egy ismeretlen külföldi iskolának nem merik odaadni könyveiket, „*De már eddig is több esetben történt, hogy a hazai középiskolák hozzánk fordultak s mi a kért könyveket kivettük azoknak, és átküldtük. S hogy ez a jövőre is így legyen, annak semmi sem áll útjában.*” Őva inti Trefortot egy elhamarkodott megtorló rendelkezés kiadásától, mert ez „*csak a mi tudósaink számára volna hátrányos, s éppen azért nagyon kérem, hogy a magas minisztérium kegyeskedjék az illető középiskolát oda utasítani, hogy kérésével hozzánk forduljon.*”⁹⁸

Ezzel e felterjesztéssel az Egyetemi Könyvtár hivatalosan is elvállalta a rendszeres külföldi könyvtárközi kölcsönzés lebonyolítását. Ezt a feladatot 1923-ban vette át tőle az akkor alakult Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ. A Központ forgalma azonban sokáig igen szűk keretek közt mozgott, így például 1930-ban mindössze 58 könyvet hozatott meg külföldről.

VI.

AZ EGYETEMI KÖNYVTÁRHÁLÓZAT

Az egyetemi könyvtárhálózat kezdetei a XVIII. század végére nyúlnak vissza. Közvetlenül a jezsuita rend feloszlata utáni évekből vannak adataink arról, hogy az egyetem a kémiai és esztétikai tanszék részére vásárolt könyveket.⁹⁹ A XIX. század első évtizedeiben már jelentékeny könyvanyaggal rendelkezett az állatorvosi intézet és a csillagvizsgáló könyvtára. A század közepére két kari könyvtár fejlődött ki, a teológiai, amelyet közösen kezeltek a központi papnevelde könyveivel és az orvosi. Utóbbi nagyságára jellemző, hogy 1864-ben nyomtatott könyvjegyzéket bocsátott ki.

A kiegészítés után sorra alakultak meg a tanszéki, szemináriumi könyvtárak, így a jogi karon a nemzetgazdasági és statisztikai (1879), a római jogi (1888), az

⁹⁸ EK. 210–1884/85.

⁹⁹ Tóth András: Az Egyetemi Könyvtár története a szerzetesrendek feloszlata korában. = Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei. III. Bp., 1966. 118–119. l.

államtudományi (1895), a jogbölcseleti (1898) és a büntetőjogi. A bölcsészeti karon a XVIII. század végén alapított botanikuskerti növénytani könyvtáron kívül a klasszika filológiai (1874), a modern filológiai (1874), a földrajzi (1880), a fizikai (1880), az embertani (1881), a föld- és őslénytani (1882), a vegytani (1885), az állattani (1886), a történelmi (1888), a művészettörténeti (1893) és a matematikai intézet (1897) könyvtára működött. Ezenkívül 14 orvoskari intézet létesített önálló könyvtárt.

Az egyetem költségvetésében az „*elméleti és gyakorlati oktatás szükségletei*” címén külön összegeket engedélyeztek egyes tanszékek számára. 1884-ben 22 (ebből 14 orvoskari) tanszék részesült ilyen támogatásban. A fűvészkert céljára 8000 forintot adtak, az állattani intézetnek 800-at, az ásványtani múzeumnak 600-at, az antropológiai intézetnek 500-at, a régiség- és éremtanszéknek 300-at, a görög filológiai múzeumnak 150-et.¹⁰⁰ Az összegek később emelkedtek. 1889-ben 1 jogi, 19 orvoskari és 18 bölcsészeti tanszék szerepelt így módon a költségvetésben.¹⁰¹ Nyilvánvaló, hogy ezeknek az összegeknek egy részét – a fűvészkert esetén bizonyára egészen jelentéktelen hányadot – könyvvásárlásra fordítottak. Több esetben az elhunyt professzorok saját könyvtárukat hagyományozták intézetükre.

A tanszékek és a központi könyvtár közt nem jött létre szervezeti kapcsolat. Nincs tudomásunk arról, hogy Szilágyi megkísérelte volna e hálózat szakmai ellenőrzését vagy pedig felajánlotta volna módszertani segítségét. Valószínűleg nem tette meg, de ha megtette volna, nyilván elutasításban részesült volna attól az egyetemtől, amelyik a kari könyvtárbizottsági üléseken sem engedte meg a központi könyvtár igazgatójának megjelenését.

Így a kapcsolat csupán arra szorítkozott, hogy az Egyetemi Könyvtár duplumanyagából időnkint részesedtek a tanszékek. 1889-ben egyszerre 1251 művet kaptak az alábbi részletezés szerint:¹⁰²

modern filológiai szeminárium	537 mű
klasszika filológiai szeminárium	260 mű
földrajzi szeminárium	285 mű
ásványtani intézet	91 mű
növénytani intézet	66 mű
vegytani intézet	12 mű

A hálózat legjelentősebb könyvtárával az orvoskar tanártestülete rendelkezett, az 1895-ben kiadott nyomtatott katalógus 7440 művet és 380 féle folyóiratot sorol fel.¹⁰³ Ezt hallgatók nem használhatták, más karhoz tartozó tanszemélyzet is csak külön engedéllyel.

¹⁰⁰ Állami költségvetés a Magyar Korona országai részére az 1884. évre. Bp., 1893. VI. füzet. Vallás- és közoktatásügyi Minisztérium. 19–20. l.

¹⁰¹ Ugyanaz 1899-re. Bp., 1898. VI. füzet. VKM. 26–27. l.

¹⁰² Jelentés az 1889. évről.

¹⁰³ A budapesti K. M. Tudományegyetem Orvoskari Tanártestülete Könyvtárának címjegyzéke. Összeáll. Székely Ágoston. Bp., 1895.

ORSZÁGOS HÍRLAPKÖNYVTÁR

Az *Országos Hírlapkönyvtár* alapításának terve az Egyetemi Könyvtárban, illetve ennek első őrében, Szinnyei Józsefben fogamzott meg. Ő volt hazánkban az első, aki felismerte a folyóiratok és hírlapok fontosságát a különféle kutatásoknál. Sajtórepertoriumainak a készítésénél azután látta, hogy a folyóiratokat ugyan a legtöbb helyen több-kevesebb gondossággal őrzik, de „a hírlapokat minden könyvtárban mostoha gyermekként szokták tekinteni, nem ápolják, nem dédelgetik, sőt nem ritkán lábbal tiporják.”¹⁰⁴ Tapasztalatainak hatására elhatározta, hogy harcot indít egy olyan könyvtár érdekében, amelyik az összes Magyarországon megjelent lapot a teljesség igényével összegyűjti, feldolgozza és az olvasók rendelkezésére bocsátja. A létesítendő intézményt *Országos Hírlapkönyvtárnak* nevezte el, ám ez a cím megtévesztő, mert gyűjtőkörébe a folyóiratok is beletartoztak.

Szinnyei első ilyen célú propaganda cikke 1872-ben jelent meg, és tizenkét esztendővel később vezetett eredményre. Kezdeményezésére az Egyetemi Könyvtár 1884 elején felterjesztést küldött a vallás- és közoktatásügyi minisztériumba, és javasolta, hogy a három nagy budapesti könyvtár anyagából állítsanak fel egy hírlapkönyvtárt.¹⁰⁵ Trefort pár hónappal később, 1884 június 30-ára megbeszélésre hívta össze a három könyvtár igazgatóját és az akadémia főtitkárát. Itt megállapították, hogy a legtöbb hírlapot, 6580 évfolyamot a Nemzeti Múzeum könyvtára őrzi, tehát ez lehet a legjobb alapja az új gyűjteménynek, az Egyetemi és az Akadémiai Könyvtár ennek adja át magyarországi folyóiratanyagából mindazt, ami ott hiányzik. Az értekezten elfogadott határozatot Trefort a következő hónap 2-án kiadott rendeletével kötelezővé tette, s egyben 2000 forint évi dotációt engedélyezett erre a célra.¹⁰⁶

A gyűjtemény szervezésével és vezetésével azt bízták meg, aki a legtöbbet tette érdekében, Szinnyeit. Kinevezést és tiszteletdíjat azonban sokáig nem kapott ezért a munkáért. 1884 július 23-ától kezdve délelőttönként két díjnok segítségével megkezdte az anyag cédulázását, délutánonként pedig régi munkahelyén dolgozott tovább.

Az Egyetemi Könyvtár 165 magyar és 122 idegen nyelvű, összesen tehát 283 féle periodikumot adott át, ennek nagyobb részéből több évfolyamot. Az átengedett anyagban megtalálható a *Felsőmagyarországi Minerva*, Molnár *Magyar Könyvháza*, a *Merkur von Ungarn* négy, a *Zeitschrift von und für Ungern* három, a *Hölygfutár* tizenhárom évfolyama és még sok egyéb.¹⁰⁷ Többségük XIX. századi, s ez rámutat arra, hogy a Múzeumi Könyvtárban a hazai periodikumok mennyire hiányosan voltak meg, feltehetően főleg a kötelespéldány-rendelet büntető szankcióinak hiánya, és ebből kifolyólag a nyomdák hanyagsága miatt.

Az Egyetemi Könyvtár nemcsak majdnem teljes hazai hírlapanyagát engedte

¹⁰⁴ Szinnyei: Hírlapirodalmunk és hírlapkönyvtár. = Nemzet. 1884. 130. sz. Klny-ban is.

¹⁰⁵ EK. 294–1883/84.

¹⁰⁶ Szinnyei J.: A hírlap könyvtár. = A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene. Bp., 1902. 49–53. l.

¹⁰⁷ EK. 433–1884/85.

át, hanem egy státushelyet is. Szinnyei ugyanis, mikor néhány év múlva a Nemzeti Múzeum tisztviselői közé sorolták, magával vitte oda az első őri állást.

Új helyén eleinte nem fogadták szívesen. „*A Múzeumnál engemet – írta egyik barátjának – a személyzettől független lévén, betolakodónak tekintenek, és egy svihák folytonosan áskálódik ellenem ... Pulszkynál pedig odáig vitte a dolgot, hogy ő nyíltan mondta szemembe többször: „ő ellene van a hírlapcsarnoknak, és mindig is ellene lesz.” A hírlapkönyvtárt még névleg sem ismeri el.*”¹⁰⁸ Szerencsére ez az állapot nem tartott sokáig, és a gyűjtemény 1889-re, mikor megnyílt a nagyközönség használatára, már teljesen beolvadt a Széchényi Könyvtárba, s ennek egyik önálló osztályává vált.

BIBLIOGRÁFIAI TANÁCSADÁS

Központi könyvtárügyi szerv hiányában a vallás- és közoktatásügyi minisztérium gyakran kért tanácsot és segítséget az Egyetemi Könyvtártól. Így történt ez a hazai bibliográfiai kiadása esetén.

Kertbeny Károly a minisztérium támogatásával megjelentette a magyar vonatkozású régi német könyvek jegyzékét, majd hozzáfogott a XIX. századi anyagi feldolgozásához. Halála után a munka folytatására és befejezésére Petrik Géza kapott megbízást. Trefort többször fordult Szilágyihoz, tőle kérdezte, hogy mennyi legyen a szerkesztői tiszteletdíj, mekkora előleget adhat, lehet-e már nyomdába adni a kéziratot, miképp csináljanak külföldi propagandát, adjanak-e a könyvtáraknak árkedvezményt? Szilágyi minden kérdésre részletes, pontos választ adott, és felajánlotta a nyomdakész kéziratnak és a szedésnek a korrektúráját.¹⁰⁹

Petrik olyan jól oldotta meg feladatát, hogy Trefort – Szilágyi tanácsára – rábízott egy másik, nagyobb jelentőségű feladatot, Szabó Károly művének folytatását, az 1712–1860 közti magyar könyvészet összeállítását. Az Egyetemi Könyvtár igazgatója felsőbb megbízásból ebben is tevékeny segítséget nyújtott, átnézte a kéziratot, sürgette a nyomás megkezdését, tanácsokkal látta el a szerzőt, előszót írt, és még olyan apróságokra is gondolt, hogy Petrik részére kedvezményes vasúti jegyet szerezzen a vidéki könyvtárakba tett útjaihoz.

Egyéb esetekben is az Egyetemi Könyvtártól szerezte be a kultuszminisztérium információit, például akkor, amikor a belga kormány érdeklődött nála, hogy Magyarországon miképp van megszervezve a könyvtárosi vizsga.¹¹⁰ Időnkint nem állami intézmények is innen kértek szakvéleményt, így ide fordult egy örökségi ügy kapcsán a késmárki evangélikus liceum „*mint a bibliográfia terén egyik legilletékesebb és legnagyobb tekintélyű fórumhoz*”, és kérte, döntsék el, hogy helyes-e a kettős példányoknak az általuk való értelmezése.¹¹¹

Ezekből a feladatokból a tisztviselők is kivették a részüket, több ízben vállalták el minisztériumi, iskolai, egyesületi stb. könyvtárak rendezését. Szinnyei minisz-

¹⁰⁸ Szinnyei levele Jakab Ödönhöz 1886. jan. 17-i kelttel. Idézi Kozocsa említett cikkében = MKSz. 1964. 68. 1.

¹⁰⁹ EK. 316–1886.

¹¹⁰ EK. 231–1897.

¹¹¹ EK. 125–1889.

tériumi megbízásból a szegedi Somogyi Könyvtár működéséről tett részletes jelentést,¹¹² Kudora pedig tagja volt a Múzeumi Könyvtár kéziratárában észlelt hiányok felülvizsgálásával megbízott kéttagú, és Dedekkel együtt a milleneumi kiállítás írás- és könyvtörténeti anyagát rendező háromtagú bizottságnak.

A MAGYAR KÖNYVTÁRÜGY A SZÁZADFORDULÓ IDEJÉN

Könyvtárügyünk a kiegyezéstől a századfordulóig nagyot lépett előre, de ez a fejlődés igen egyenetlen volt. Áll ez elsősorban a közművelődési hálózatra. A budapesti gyűjtemények közül egyedül a Toldy Ferenc utcában működő Budai Könyvtárt lehet megemlíteni, mert ez 10 518 kötet szakmunkájával és 5000 kötet szépirodalmi és ismeretterjesztő könyvével a II. kerületi lakosság igényeit eléggé kielégítette. Más kerületekben hiába keresünk hasonló célú és hasonló nagyságú közművelődési könyvtárt, helyette csak nyereszkesedési célból létesített magán kölcsönkönyvtárakat találunk.

Ellenben sokat haladt előre a szakkönyvtárak, s ezen belül a természettudományi gyűjtőkörűek fejlődése. Nézzük meg néhány jelentősebb könyvtár állományának nagyságát 1900-ban!¹¹³

Országos Statisztikai Hivatal	76 174 kötet
Műegyetemi Könyvtár	57 540 kötet
Természettudományi Társulat	22 215 kötet
Fővárosi Statisztikai Hivatal	20 185 kötet
Országos Földtani Intézet	15 700 kötet
Országos Magyar Gazdasági Egylet	11 813 kötet
Orvos Egyesület	11 450 kötet
Technológiai Iparmúzeum	7 572 kötet
Meteorológiai Intézet	4 170 kötet

E gyűjtemények jelentőségének megítélésénél gondoljunk arra, hogy egy tizenötzetes kötetes geológiai vagy egy négyezer kötetes meteorológiai könyvtárnak a tudományág addig megjelent minden jelentős hazai és külföldi kiadványát tartalmaznia kell.

A szakkönyvtárak túlnyomórészt nemcsak az intézetek dolgozóinak és a társulatok tagjainak álltak rendelkezésére, hanem a kívül álló kutatóknak is. Ezt bizonyítja többek közt néhány nagy olvasóterem is, a Műegyetemi Könyvtaré 110, a Technológiai Iparmúzeumé és a Természettudományi Társaságé 50–50 férőhellyel. De már a Képviselőházi Könyvtár negyvenezer kötetét csak az országgyűlési képviselők használhatták.

Az általános gyűjtőkörű könyvtárak közül a Magyar Tudományos Akadémiáé elérte a 150 000 kötetet, de ennek majdnem kétharmadát, 93 000 kötetet munkaerőhiány miatt nem katalogizáltak, s így az olvasók részére hozzáférhetetlen maradt.

¹¹² EK. 103–1886. Az ügyre vonatkozóan l.: Vértessy M.: Vizsgálat a Somogyi Könyvtárban 1886-ban. = A Könyvtáros. 1958. 1. sz. 31. l.

¹¹³ A könyvtárakra vonatkozó számszerű adatokat l.: Magyar Minerva. 1. évf. 1900. Bp., 1900.

A Széchényi Könyvtár állománya különféle adományok és a kötelespéldányok révén szépen gyarapodott, sok ritkaságot szerzett meg, hírlaptára nemzetközi viszonylatban is kiválóan működött. Ugyanekkor rá kell mutatnunk a hiányokra is. Forgalma nőtt ugyan, aránylag azonban igen kevesen látogatták, inkább múzeum volt, mint könyvtár. Nemzeti könyvtár jellege mellett sem tett semmit nemzeti bibliográfiánk megteremtése és a nemzetközi kapcsolatok kiépítése érdekében. Külföldi könyvet igen keveset szerzett be, még a hungarikákat sem gyűjtötte rendszeresen. Tegyük azonban rögtön hozzá, hogy ezeket a feladatokat a meglévő személyzettel és a kapott beszerzési hitelkerettel nem is valósíthatta volna meg.

Ilyen körülmények közt az Egyetemi Könyvtár a magyar könyvtárak közt megtartotta vezető szerepét. Tisztviselői képzettek voltak, és általában jól teljesítették feladataikat. A hazai könyvtárak között a legtöbb és a legkülönbélebb szakba tartozó külföldi könyvet vásárolta. Gyakran adott tanácsot felettes szerveinek könyvtárügyi kérdésekben. Fontos szerepet vállalt a könyvtárközi kölcsönzés terén. Olvasótermi helyhiánnyal küzdött, de azért nagy általánosságban így is kielégítette az egyetemi hallgatók könyvigényeit. Legjobban a professzorok és a kutatók irodalommal való ellátása terén teljesítette feladatát. Dézsi Lajos szerint ebben a korszakban alig jelent meg nagyobb szabású tudományos dolgozat, „*melynek szerzője hálásan el ne ismerte volna*” a szükséges források megszerzésénél Szilágyinak és az Egyetemi Könyvtárnak „*kézszéges közreműködését*”.¹¹⁴ Dézsi szavaihoz legfeljebb azt a helyesbítést lehet hozzátenni, hogy a „*tudományos*” jelzőt a történelemre, irodalomtörténetre, nyelvészetre, filozófiára, pedagógiára korlátozzuk. A korszak végén mindenesetre annyi szakkönyvtár működött, hogy ezekben a kutatók a természettudományok legtöbb ágának az Egyetemi Könyvtárból hiányzó alapvető műveit megkaphatták.

1899 január 21-én, 71 éves korában halt meg Szilágyi Sándor igazgató. Elhunytá után Máté Sándor első ör vezette az intézményt 1899 december 18-áig, amíg az új igazgató, Ferenczi Zoltán elfoglalta a helyét. Noha Ferenczi 1891 óta a kolozsvári egyetem és az Erdélyi Múzeum Egyesület könyvtárának igazgatója volt, és kitűnő könyvtárosnak bizonyult, kinevezésében az Egyetemi Könyvtárnak az a régi hagyománya is érvényesült, hogy vezetője országos hírnévű tudós legyen. Így esett Pray György, Schönvisner István, Fejér György, Toldy Ferenc, Horvát Árpád és Szilágyi Sándor után a választás rá, aki mint irodalomtörténész, különösen pedig mint Petőfi életrajzíró jó nevet szerzett magának. Igazgatói működésének túlnyomó része azonban a XX. századra, az imperializmus korára esik, s így külön tanulmányba kívánkozik.

¹¹⁴ Dézsi L.: Szilágyi Sándor. = Jelentés az 1899. évről. XX. I.

DIE UNIVERSITÄTSBIBLIOTHEK VON BUDAPEST IN DER PERIODE DER ENTFALTUNG DES CAPITALISMUS

(Zusammenfassung)

Nach dem Ausgleich von 1867 hat sich das Tempo der Entwicklung des Kapitalismus in Ungarn stark beschleunigt, und dieser Prozess erforderte zeitgemässe Bibliotheken. Das Ministerium entschied, dass in erster Linie die Budapester Universitätsbibliothek zu einer zeitgemässen, grossen wissenschaftlichen Bibliothek ausgestaltet werden soll, denn diese wurde von den meisten Lesern besucht, und weil hier am ehesten ein solcher Grundbestand zu finden war, den es möglich und auch wert war weiterzuentwickeln.

Die erste Forderung der Entwicklung war ein neues Gebäude, denn der Lesesaal im alten Gebäude drohte einzustürzen, und in den Magazinen konnten wegen der Überfüllung keine neuen Bücher eingestellt werden. In den monumentalen Prachtbau, der aber den Funktionen einer Bibliothek in vielen Beziehungen nicht entsprach, zog die Bibliothek im Jahre 1875 ein.

Die Universitätsbibliothek unterstand dem Unterrichtsministerium und bekam von dort jede erforderliche Unterstützung. Ihre unmittelbare Behörde aber, die Universität, erschwerte ihre Arbeit mit vielen kleinlichen Massnahmen. Am schädlichsten erwies sich der Umstand, dass der Direktor hinsichtlich der zu erwerbenden Bücher kaum etwas zu sagen hatte, den Erwerb besorgten die Ausschüsse der Fakultäten, und der Direktor wurde zu den Sitzungen von dreien unter den vier Ausschüssen kein einziges Mal eingeladen.

Bald nach dem Umzug legte der damalige Direktor, Árpád Horvát, sein Amt nieder. Statt seiner leitete zwei Jahre lang der erste Custos, József Szinnyei, der hervorragende Bibliograph, die Bibliothek. An seinen Namen knüpft sich der Entwurf der neuen Magazinordnung und des Katalognetzes. Er hatte kein Universitätsdiplom, und konnte deshalb nicht zum Direktor ernannt werden. So wurde Sándor Szilágyi, der berühmte Geschichtsgelehrte, zum Direktor, der sich sehr bald zu einem ansehnlichen Fachmann ausgebildet hat.

Die Dotation war ziemlich niedrig, bis zum Jahre 1871 jährlich 2000, von da an jährlich 5000 Gulden.

Wegen des Geldmangels konnten auf den Gebieten von vielen Wissenszweigen selbst die grundlegenden Werke nicht angeschafft werden. Zu ihrem nachträglichen Erwerb wurde vom Reichstag im Jahre 1876 die Summe von 28 000 Gulden bewilligt, aber auch dies erwies sich als wenig. Die Niedrigkeit des Erwerbskredits wurde halbwegs durch die einzelnen grösseren Bücherspenden und durch die vom Ministerium ausserhalb des Kredits angekauften Privatbibliotheken ausgeglichen. Solche waren: die an rechtswissenschaftlichen Werken reiche Bibliothek von Ignác Frank, die an klassisch-philologischen Werken reichen Bibliotheken von Aurél Bászai und von Iván Télyi, die rechtsgeschichtliche Bibliothek von Gusztáv Wenzel, die strafrechtliche von Tivadar Pauler, die an Werken über die italienische Geschichte reiche Bibliothek von János Mircse. Der Durchschnitt des jährlichen Zuwachses betrug 2131 Werke in 3192 Bänden. Ziffermässig betrug der Bestand während der Umzugszeit 180 000, in 1884 215 000, und am Ende des Jahrhunderts 265 000 Bände. Die Dotation wurde im prozentualen Verhältnis unter den einzelnen Fakultäten verteilt. Die Naturwissenschaften erfuhren eine sehr steifmütterliche Behandlung, sehr wenig solche Bücher wurden beschafft. Die Manuskriptensammlung erfuhr den wertvollsten Zuwachs im Jahre 1877, als Sultan Abdul Hamid der Universität 35 Kodizes schenkte, darunter 11 verbürgte Corvin-Kodizes.

Dem Umzug folgte die Einführung einer neuen Magazinordnung und die Rekatalogisierung des gesamten Bestandes. Die Bücher wurden 46, je mit zwei Buchstaben des Alphabets bezeichneten Fächern zugeteilt, und innerhalb dieser Fächer in drei Grössenordnungen aufgestellt, und in jeder Grössenordnung mit je einem, mit der Nummer Eins beginnenden numerus currens versehen. Statt der alten Bandkataloge wurden zwei neue Zettelkataloge begonnen, ein beschreibender und ein nach Fächern gruppierter, (ein Realkatalog.) Der beschreibende Katalog erwies sich als sehr gut, auch heute bildet er den Grundkatalog der Bibliothek. Ein grosser Fehler des Realkatalogs ist darin zu sehen, dass innerhalb der 46 Fächer jede weitere Teilung vermieden wurde, so gelangten zu viele Werke in die einzelnen Fächer, und auf diese Weise wurde dieser Katalog zur Orientierung in den Fachliteraturen ungeeignet. Mit der Rekatalogisierung wurde im Sommer 1876 begonnen; am Anfang ging es mit der Arbeit schnell voran, später hat sie sich verlangsamt, und wurde erst in 1885. beendet.

Nach dem Umzug hörte der drückende Raummangel auf, es wurde nun möglich, aus den Raritäten (bestehend aus Inkunabeln, alten ungarischen Büchern, Hungaricis usw.) Sondersammlungen zu gründen.

Den Manuskriptenkatalog gab die Bibliothek in 5 Bänden im Druck heraus, der erste, der Kodexkatalog, erschien in 1881, der fünfte, die verschiedenen Indizes enthaltende Band aber in 1910. In 1876 wurde auch der Katalog der Handbibliothek des Lesesaales gedruckt, und von 1877 an jedes Jahr derjenige der Neuerwerbungen.

Der 132. Personen fassende neue Lesesaal erwies sich bald als eng. Die Durchschnittszahl der täglichen Besucher erreichte schon in 1880 die Zahl 140, in den Examensperioden übertraf sie aber auch die Zahl 250. Gegen Ende des Jahrhunderts erhöhte sich diese Zahl parallel mit dem Wachsen der Anzahl der Universitätshörer. Ungef. 68% der Besucher waren Universitätshörer, 5–10% Hörer von anderen Hochschulen, 12% Rigorosanten und Lehramtskandidaten, die anderen waren Beamten, Mittelschullehrer, Anwälte, Pensionisten. Dabei stand den Lesern noch ein Professoren Arbeitszimmer und ein Zeitschriftenlesezimmer zur Verfügung.

Die Ausleihe war am Anfang der Periode sehr gering, sie beschränkte sich hauptsächlich auf Universitätsprofessoren und betrug im Tagesdurchschnitt 5 Werke. Später, als bei entsprechender Bürgerschaft auch die Hörer Bücher nach Hause bringen durften, erhöhte sich der Verkehr auf mehr als das Zehnfache.

Nahezu 60% der im Lesesaal benützten Bücher bestand aus rechtsund staatswissenschaftlichen Werken. Dieses Verhältnis kann nicht als zu hoch angesehen werden, besonders wenn man bedenkt, dass 70% der Hörer der Universität Jura studierte. Im Professorenarbeitszimmer und in der Ausleihe gestaltete sich die Nutzung anders, hier gingen die literaturgeschichtlichen, geschichtlichen, philologischen, philosophischen und pädagogischen Werke voran, mit 55 bzw. 70%.

Die medizinische und die theologische Fakultät verfügten schon in der Periode des Ausgleichs über bedeutende Fakultätsbibliotheken, später kamen nacheinander die verschiedenen Lehrstuhl- und Seminarbibliotheken zustande. Sie hatten aber keine geregelten Verbindungen zur Universitätsbibliothek, sie erhielten bloss manchmal einige Duplikate von ihr.

Für die Bibliotheksangelegenheiten kam im vorigen Jahrhundert noch kein zentrales Organ zustande. Diese Rolle wurde in vielen Fällen von der Universitätsbibliothek von Budapest übernommen. Sie gab dem Unterrichtsministerium Ratschläge in bibliographischen Fragen, sie half bei der Neubearbeitung des Materials von Provinzbibliotheken, und sie stellte den Plan für eine Zentralzeitungsbibliothek auf, die sämtliche Zeitungen und Zeitschriften des Landes mit Vollständigkeitsanspruch sammeln sollte, die auch zustande kam, und später zu einer Abteilung der der Széchényi Nationalbibliothek wurde.

Die Universitätsbibliothek wurde zum wichtigsten Organ der Ausleihe unter den Bibliotheken. Sie betrieb die Ausleihe nicht nur für die Provinzbibliotheken, sondern auch fürs Ausland. Sie hat z. B. im Jahre 1890 von 45 ausländischen Bibliotheken bzw. Archiven regelmässig Bücher leihweise erhalten, und unter den betreffenden Institutionen befanden sich auch amerikanische und indische Bibliotheken.

Im letzten Drittel des vorigen Jahrhunderts schritt das ungarische Bibliothekswesen mächtig voran, besonders auf dem Gebiete der Gründungen von Fachbibliotheken, und auch die Széchényi Nationalbibliothek durchmachte eine bedeutende Entwicklung. Die Universitätsbibliothek behielt aber ihren führenden Platz unter den ungarischen Bibliotheken. Ihrer Aufgabe genügte sie am besten beim Versehen der Professoren und Forscher mit der erforderlichen Literatur.